

Tırsî Dîvânı*'nda hayvan adlarının kullanımı*Bilal ELBİR¹****Merve YORULMAZ KAHVE²**

APA: Elbir, B.; Yorulmaz Kahve, M. (2020). *Tırsî Dîvânı*'nda hayvan adlarının kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 230-267. DOI: 10.29000/rumelide.705594.

Öz

Hayvanlar, tüm toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe ise hayvanlar her daim yaşamın bir parçası olmuştur. Bu durum kültür tarihimize atasözü, deyim kısacası sözvarlığıyla yansımıştır. Türk edebiyatı eserlerinde hayvan adlarının kullanımı oldukça yaygındır. Edebiyat ürünlerinin hemen her türünde hayvan adlarının gerek gerçek gerekse mecazî anlamlarıyla yer aldığı görülür. Türk edebiyatı içerisinde önemli bir yeri olan dîvânlar, içerdikleri hayvan adları ve bunların kullanım zenginliği açısından dikkat çekmektedir. 18. yüzyıl hattat ve şâirlerinden olan İbrahim Tırsî, dîvânında, döneminin manzaralarını sunan bir şâir olarak toplumsal çevresini, günlük yaşamı ve dönemin kültürünü yansıtmıştır. Giyim kuşamdan yemeklere, günlük konuşma örneklerinden hayvan adları kullanımına kadar birçok örnek Tırsî'nin Dîvânı'nda yer almıştır. Dîvân şiirinin temel konusunu oluşturan "aşk" onun şiirinin odak noktasında yer almamış onun aksine yaşadığı devrin gündelik hayatı şiirlerinin temelini oluşturmuştur. Bu çalışmada Tırsî Dîvânı'nda geçen "282" adet hayvan adı "Kuşlar, Dört Ayaklılar, Böcekler, Sürüngenler ve Suda Yaşayanlar" başlıkları altında tasnif edilmiş, bu adların kullanım sıklıkları belirlenmiştir. Bu tespitlerden hareketle Türk dilindeki ad ve ad verme geleneğinin şiir diline nasıl yansıdığı açıklanmaya çalışılmıştır. Hayvan adlarının mecazî ya da gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığı örneklerden hareketle ortaya konulmuştur. Hayvan adlarının kullanım sıklığı çalışmada belirtilmiş olup sanatçının hayatı ve yaşam çevresiyle ilişki kurulmuştur. Dîvânındaki hayvan adlarının kullanımında, Türk kültüründeki atasözü ve deyimlerden bunun yanında da argodan yararlanan şâir zengin bir sözvarlığını şiirlerine taşımıştır.

Anahtar kelimeler: Tırsî'nin Dîvânı, hayvan adları, anlambilimi, Türk dili.

The use of animal names in the *Tırsî's Dîvân***Abstract**

Animals, has an important place in all societies. In Turkish culture, animals always has been a part of life. This proverb from our cultural history, statement, in short, vocabulary is reflected. The use of animal names is quite common in works of Turkish literature. The court which has an important place in Turkish literature, they contain the names of the animals in terms of the richness of their use and attracts attention. 18. century calligrapher and poet Ibrahim shad in the court with views the social environment of the era as a poet, has reflected the culture and daily life of the era. From traditional clothes to food, from everyday speech samples took place at the Council of tırsi many examples of animal names. Dîvân poetry that constitute the basic subject matter of "love" that have

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Manisa, Türkiye), bilal.elbir@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8865-1240

² Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü (Manisa, Türkiye), merveyorulmaz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6818-5759 [Makale kayıt tarihi: 06.11.2019-kabul tarihi: 20.03.2020; DOI: 10.29000/rumelide.705594]

taken place at the focal point of his poem unlike him and his poetry has formed the basis of the everyday life of the era he lived. In this study, “282” animal names mentioned in the Tırsî Dîvân were classified under the titles “birds, quadrupeds, insects, reptiles and water dwellers” and their frequency of use was determined. Based on these findings, it has been tried to explain how the name and naming tradition in the Turkish language is reflected in the language of poetry. Animal names used metaphorical or real sense of whether or not it is demonstrated from the examples. The frequency of the use of animal names are mentioned in the study of life and living and the artist's relationship with the environment was established. In court, the use of animal names in proverbs and idioms in Turkish culture as well as benefiting from a rich vocabulary of slang has moved to the poems of poet.

Keywords: Tırsî's Dîvân, animal names, semantics, Turkish language.

Giriş

İbrahim Tırsî 18. yüzyıl hattat ve şâirlerinden olup “Dîvânı”yla ilgili akademik neşir gerçekleştirilmiştir. Hayatıyla ilgili biyografik kaynaklarda geniş bilginin bulunmadığı, kendisiyle ilgili en önemli kaynağın yazdığı Dîvân olduğu yapılan çalışmada ifade edilmektedir (Yılmaz, 2107: 3-6). İbrahim Tırsî, eserinde döneminin manzaralarını sunan bir şâir olarak toplumsal çevresini, günlük yaşamı ve dönemin kültürünü yansıtmıştır. Giyim kuşamdan yemeklere, günlük konuşma örneklerinden hayvan adları kullanımına kadar birçok örnek Tırsî Dîvânı'nda yer almıştır.

Tırsî Dîvânı üzerine yapılmış oldukça fazla çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan birinde “çingene” imgesinin eserde nasıl ele alındığı ortaya konulmuştur (Aslan, 2019: 29-35). Sosyal hayat ve edebiyat ilişkisini yansıtan çalışmada: “Çingeneler, göçebe yaşarlar ve bu yaşam tarzına uygun olan demircilik, soytarlık ve falcılık gibi mesleklerle iştigal ederler. Yaşam tarzlarından dolayı fakir bir hayat süren Çingeneler, güvenilmez insanlar olup hırsızlık, sahtekârlık ve yol kesicilik gibi suçlar işlerler. Gittikleri yerlerde daima yabancı olan bu insanlar korkak olurlar; rakibinin güçlü olduğunu düşünürlerse kavgadan kaçabilirler. Çingenelerin ağız bozuktur. Sefil yaşamaya alışık olan Çingeneler, içinde buldukları imkânsızlıklardan şikâyetçi olmazlar; aksine, bu hayatı yerleşik ve zengin bir yaşama tercih ederler” (Aslan, 2109: 35) şeklinde tanımlanmışlardır. Bu ve benzeri çalışmalar dikkate alındığında Tırsî'nin dönemin sosyal ve kültürel hayatını eserlerine yansıttığı açıkça görülmektedir.

Klasik Türk Edebiyatı ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda hayvan adlarının kullanımı da dikkate değer bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda hayvan adlarının hem gerçek hem de mecâzi kullanımlarıyla karşılaşmak mümkündür. Mesnevi biçiminde yazılan hikâyelerde sosyal çevreyi yansıtan kullanımlara dîvânlardan daha fazla rastlamak mümkündür. Dîvân tahlillerinde genellikle hayvan adları tespiti yapılarak birkaç örnekle konunun ortaya konulduğu görülmektedir. Dîvânlardan ve diğer edebî eserlerden hareketle hayvan adlarının tespiti ve kullanımı üzerine yapılan çok çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.³

³ Tokyürek, H. (2013). “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, TÜBAR, S: Xxxiii, S.221-281.; Özkartal, M. (2012). “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)”, Milli Folklor, S: 94, S.58-71.; Durkaya, Hayriye (2010). Fehîm Kadîm Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:3, S:15, s. 1-15.; Abik, A. Deniz (2009), “Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları”, Journal Of Turkish Studies Festschrift In Honor Of Cem Dilçin I, Harvard, Volume 33/1, 1-32.; Bozkaplan, Ş.,A., (2007), “Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 2/4 Fall,S. 1110-1118.; Mert, O., (2007), “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu, 21-23 Mayıs 2007, Almatı, S. 297-312.; Roux, J., P., (2005), Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar, Çev. Aykut Kazancıgil-

Bu çalışmada Tırsî Dîvânı'nda geçen hayvan adları tespit edilerek kategorilere ayrılmıştır. Hayvan adlarının mecâzi ya da gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığı örneklerden hareketle ortaya konulmuştur. Hayvan adlarının kullanım sıklığı çalışmada belirtilmiş olup sanatçının hayatı ve yaşam çevresiyle ilişki kurulmuştur.

Canlıların benzer ve ortak özellikleri ile akrabalık özelliklerine göre gruplandırılması işlemine sınıflandırma (sistematik) denir. Biyolojinin alt bilim dalı olan taksonomi; türlerin tanımlanması, isimlendirilmesi ve sınıflandırılması ile ilgilenir. Hayvanlar; biyoloji alanında sınıflandırılırken genellikle **omurgasızlar**, **ilkel kordahlılar** ve **omurgalılar** olmak üzere üç grupta incelenir. Hayvanların sınıflandırılması olgusu, geçmişten günümüze gelinceye kadar genelleyici yaklaşımlardan detayları dikkate alan sınıflandırma anlayışına evrilmiştir. (Demirsoy, 1995; Tanyolaç T ve Tanyolaç J, 2008).

Çalışmamızda Tırsî Dîvânı'nda yer verilen hayvanlar, “Kuşlar, Dört Ayaklı Hayvanlar, Böcekler, Sürüngenler ve Suda Yaşayanlar” başlıkları altında incelenmiştir.

1. Kuşlar

1.1. Karga

Geniş kanatları ve siyah renkli tüyleriyle bilinen karga, edebiyatımızda çirkin sesi sebebiyle daha çok bir hiciv unsuru olarak kullanılmaktadır.

Tırsî ise kargayı sır taşıyan yani “gammaz” teşbihiyle kullanmıştır. “Yolcu kargası” kullanımıyla yollarda hanları bekleyen kargaları ayrı bir sınıfa dahil etmiştir.

Kuş besler isen söyle kuşun adını bilsek
İki adı var karga-i gammâz ile keklik (CXVI, 5)
Bir gelür gider dahi olmazsa hiç boş durmayuz
Yolcu kargası gibi yollarda hânı beklerüz (LXXXIX, 4)
Kuşunun adını bilmem Tırsî
Karga ol ben de kara kuş olayum (CXLII, 11)

1.2. Kuzgun

TDK'de: “Ötücü kuşlar takımının kargagiller familyasından, Kuzey Amerika'nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunan, tüyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan bir tür kuş, karakarga (Corvus corax)”⁴ şeklinde tarif edilen kuzgun, söz varlığımızda özellikle atasözlerimizde sıkça kullanılan bir kuştur. Aslında bir leş yiyici olan kuzgun, bulduğu leşi yemeden önce başında uzun uzun uçmasıyla ünlüdür. Kuzgun ise bir cins kargadır (Devellioğlu, 1999: 503). Rengi parlak kara olan kuzgun, kargadan büyük bir leş kuşudur. Dilimizde ‘kuzguni siyah’ rengine ad olmuştur. Kuzgun bir kurban ya da leş görünce bir süre onun üzerinde dolaşa dolaşa uçar (Akalın, 1993: 94).

Lale Arslan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul; Çoruhlu, Y., (1995), Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, Seyran Kitap, İstanbul.; Buran, Ahmet (1991). Yunusta Hayvan Adları ve Fonksiyonları, Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimleri), S: 2, s.117-131. ; Çeneli, İ., (1975), “Divanü Lûgat-It-Türk'te Hayvan Adları”, Türk Kültürü Araştırmaları, 1973-1975, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.,Ankara, S. 99-122.

4 [http://sozluk.gov.tr/\(Erişim tarihi,26.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(Erişim tarihi,26.08.2019))

Tırsî, kuzgunu şehirde asalak tiplerle ilişki kurarak ele almıştır. İmaretlerde ya da herhangi bir yerde pilav, zerde dağıtıldığını gören kişilerin âdeta kuzgun gibi bu yemeklere üşüşmekte olduğunu vurgulamıştır.

Kıssa-âsâ kısıdururlarsa seni bir tar yere
 Bir aralığın gözet kuzgun gibi bî-çâre sal (CXXV, 2)
 Çok pilav kuzgunluğu itdüm cihânda Tırsîyâ
 Zerde renginde pilav üstinde zerde görmedüm (CXXXI, 5)
 Bu şehrin kuzgunu işitse bir yerde pilav zerde
 Karâr itmez misâl-i zîbak ol bî-çâre bir yerde (CLXVII, 1)
 Kuzgun-veş imâretler üşerken pilav ile
 Zerde getirürdüm iki lenger beğenilse (CLXXX, 4)
 Der-beder gezmeğe meşki var idi âlemde
 Tırsî-i bî-çâre Şânî gibi kuzgun er idi (CLXXXIX, 7)

1.3. Keklik

“Sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (Perdrix)”⁵olan keklik güzel ötüşü ve gerdan kırarak, sekerek yürüyüşüyle nam salmıştır. Edebiyatımızda keklığın yaygın kullanımı, benzetme yoluyla sevgiliyi tasvir etmek içindir. Aynı zamanda bir av hayvanı olan keklik zor yakalanması ve bu kovalamaca esnasında avcıyı yormasıyla da ünlüdür. Tırsî tarafından şiirde, keklığın bu özelliği tercih edilerek kullanılmıştır.

Kuş besler isen söyle kuşun adını bilsek
 İki adı var karga-i gammâz ile keklik (CXVI, 5)
 Keklik gibi murg-ı dili meydâne düşürdüm
 Kaçdı kovalarken amı bûstâne düşürdüm (CXLIII, 1)

1.4. Kebûter

Tırsî, şiirlerinde “güvercin” kelimesinin Farsçası olan “kebûter” kelimesini tercih etmiştir.

“Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş (Columba)”⁶olan güvercin aynı zamanda insanoğlunun beslediği ilk kuş türüdür. Güvercin, dîvân edebiyatımızda özellikle haberciliğin sembolü olarak geçmektedir.

Tırsî şiirlerinde, sevenlerin güvercin göndererek birbirleriyle iletişim kurduğunu aktarır.

Beslerse kebûter çelebiler çubuk ister
 Âlât-ı kümesdür bu olacak mı düneksüz (LXXXIV, 6)
 Her n'idem dil-ber kebûter besler ise sen dahi
 Bir kümes yap da yuva saydur usülle yâre sal (CXXV, 4)

⁵ <http://sozluk.gov.tr/>(Erişim tarihi,26.08.2019)

⁶ <http://sozluk.gov.tr/>(Erişim tarihi,25.08.2019)

1.5. Baykuş

Yırtıcı bir gece kuşu olan baykuş, halk tarafından uğursuz kabul edilmiştir. Metruk yerlerde yaşayan ve ölümü simgeleyen baykuş, edebiyatımıza da bu özellikleriyle yansımıştır.

“Baykuşa dönmek, baykuş olmak” kullanımları şâir tarafından olumsuz bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Tırsî de baykuşu viranelerde bekleyen bir kuş olarak tasvir etmiştir.

Evde bir câriyemüz var ki gelir bânûdur
Öyle furtuna ki dönmiş idi hemân baykuşa (CLXIX, 4)
Eğlenilmez kış günü yâr olmasa kâşânede
Beklenilmez yalnız baykuş gibi vîrânede (CLXXXIV, 1)
Kefe aldı t... diyü mezâk eyler nâs
Baykuş idücek erbâb-ı himem gelmez mi (CCVIII, 4)

1.6. Kartal

“Kartalgillerden, genellikle kızıl siyah tüylü, çok güçlü, yuvasını yüksek kayalıklar üzerinde kuran, iri, yırtıcı bir tür kuş (Aquila)”⁷ olan kartal, aynı zamanda kuşlar arasında en keskin gözlere sahip olan bir türdür. Türk dünyasında gerek devlet yönetiminde gerekse inanç sisteminde her daim önemli bir kuş olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı ordusunun en gözükkara savaşçı birliklerinden olan deliler, ki bu adı onlara halkın verdiği rivayet olunmaktadır, vahşi hayvan derilerinden kıyafetleri ve omuzlarına taktıkları kartal kanatlarıyla düşmana korku salmıştır. Tırsî de şiirinde delilere telmihte bulunarak “kartal” motifini kullanmıştır.

Paşa yanında deli başı gönüller ağası
Takınlılar alay oldukda kanat-ı kartal (CXXVII, 4)

1.7. Bülbül

Ötücü kuşlar arasında sesinin güzelliği dillere destan olan ve özellikle dîvân şiirinin en önemli mazmunlarından biri “bülbül”, Tırsî için de ilham kaynağı olmuştur. Bülbül, Türk ve İran edebiyatlarında başta âşıklığı ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen kuştur. Aslı Farsça olan bülbül kelimesi sonradan Arapçaya da girmiştir (Kurnaz, 1992: 485) “Bülbül” redifli gazelinde Tırsî, bülbülün ağzından şikâyetlerini dile getirmiştir.

Tırsî gibi eşşeklere taklîd iderekden
Âgâze sekmekte karâr eyledi bülbül (CXXIV, 5)
Eylûle irüp köhne bahâr eyledi bulbul
Ne günlere kalduk diyü zâr eyledi bulbul (CXXIV, 1)
Tırtır güle üşmiş konacak dal bulamadı
Darıldı anı cümle şikâr eyledi bulbul (CXXIV, 2)
Kâşmerlik idüp mûmlamağa hayli çalışdı
Hiç dinlemedi leyl ü nehâr eyledi bulbul (CXXIV, 3)

⁷ [http://sozluk.gov.tr/\(Erişim tarihi,25.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(Erişim tarihi,25.08.2019))

Bülbülcü çivisin değişince gazabından
Karın ağrısına girdi vakâr eyledi bulbul (CXXIV, 4)
Tırsî gibi eşşeklere taklîd iderekden
Âgâze sekmekde karâr eyledi bulbul (CXXIV, 5)

Tırsî, “bokluca bülbülü”nü bülbüle benzeyen, ötüşüyle insanları bülbül kadar memnun edemeyen bir kuş olarak ele almıştır.

Boklıca bülbülü gibi dil ölse Ermeni
Gâyet lezîzi halka gelür hep yavan yavan (CLIII, 4)
Dil atup boklıca bülbül gibi çekse dahi
Böyle murdâr sözi ağyâre yalan gelmez mi (CXCVI, 3)

1.8. Tavuk

Tavuk, Türk kültüründe her daim önemli bir hayvan olarak yer almıştır. “12 Hayvanlı Türk Takvimi”nde de yıla karşılık gösterilen hayvanlardan biridir. Kozmonolojiden halk oyunlarına kadar hayatın her alanında kullanılan “tavuk” gerek halk gerekse dîvân edebiyatında sık sık benzetmeye dayalı ifadeler ve mecazlarla tercih edilmektedir.

Tavuğunu arpadan başka bir yem yedirmeyerek büyüttüğünü söyleyen şâir ise tavuğunun âdeta nazlı bir güzel olduğunu ifade eder.

Kati vâfir tavuklar eşnür zen-dostlukda taş dikdi
Tavuklar arasında bir fuzûl mağrûr gördün mi (II, 28)
Tuyûr-ı sâ'ire tavuk hurûs efendi değül
Olur hamîr ile ger olsa kaz beside lezîz (XLI, 5)
Uzadup boynını tavuklar içinde ağyâr
Kayabaşı dağdup kaz gibi itmekde haram (CXXXV, 3)
Arpadan gayrı yimez nâzlı büyütüm anı
Oldı tavuklar arasında güzeller güzeli (CCIII, 3)

1.9. Kaz

Kaz, Kuzey Yarım Küre'ye yayılan uzun boyunlu, geniş gagalı, perdeli ayaklı, kahverengi ya da gri tüylü iri bir kuştur. Otçul ve göçmen olan kaz, bir su kuşu olmasına rağmen karada kolayca yürür ve az yüzer (Çoruhlu, 2002: 103).

“Kaz”motifi Türk edebiyatında daha çok destan, masal gibi “Halk Edebiyatı” ürünlerinde görülse de nadiren de olsa dîvân şiirinde de kullanımına rastlanmaktadır. Tırsî ise şiirinde “kaz” motifini tıpkı destanlardaki “uzun boynu” ve tüyünün yelpaze olması sebebiyle kullanmayı tercih etmiştir.

Tuyûr-ı sâ'ire tavuk hurûs efendi değül
Olur hamîr ile ger olsa kaz beside lezîz (XLI, 5)
Yellenmeğe bir kaz tüği yelpaze idin de
Vir akçesini bâd-ı hevâdur dimesünler (LXXIII, 5)

Mûm yağı tamladığından azacık
 Fâre bir kaz tüyi yelpaze yemiş (XCV, 3)
 Uzdap boynını tavuklar içinde ağyâr
 Kayabaşı dağıdup kaz gibi itmekte haram (CXXXV, 3)
 Murgân-ı yaban aralarında büyümele
 Sen bencileyin boynı uzun kaz olamazsın (CLV, 6)

1.10. Ördek

TDK'de “Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu, badi, badik (Anas)⁸” şeklinde açıklanan ördek *Tırsî*'de teşbih yoluyla kullanılmıştır.

Evcil tavukların atası olan ve Afrika'da yaşayan kısa kuyruklu, başında boynuzsuz bir ibik, gagasının altında iki sakal bulunan sülüngillerden bir çeşit kuş olan yaban tavuğu İstanbul'a Beç'ten (Viyana) getirildiği için bu ismi almıştır. Şâir, “Beç ördeği”ne benzemeyi olumsuz bir unsur olarak kullanmıştır.

Kim görürse beni Beç ördeğine benzediyor
 Reviş ü cünbişümi seyr iden erbâb-ı kirâm (CXXXV, 4)
 Yaz gündür hep gîdâ gibi atup tutdukları
 Kış günü Beç ördeği gibi kalurlar lâned (CLXXXIV, 3)
 Dâ'imâ tersinedür kara kızun hep gadabı
 Ördeğe ilüne tartıldı عرشق etdi (CCXI, 5)
 Hem heva yağmurh vü yollar çamur
 Ördeğe döndüm ne siyâset bana (IX, 2)
 Mûm al elüne bâğçeleri durma hemân gez
 Gice dolaş ördek gibi sümükli böcek tut (XXV, 5)

1.11. Gurgur

Gurgur, halk arasında “hindi” ye verilen addır.

Kuşağı çökürülmüştür cihânda ibn-i gurgurun
 Ve lâkin hancerinde zâde-i gurgur gördün mi (II, 2)

1.12. Sungur

Avcı, yırtıcı bir kuş türü olan sungur Türk ad verme geleneğinde hem bir erkek adı hem de yeradı olarak kullanılmaktadır. Sungur gerek Türk edebî hayatında gerekse avcılık kültüründe avcı kuşların en önemlilerinden biridir.

Kılıç nev'inde beş yüzde bir olsun sunkurı gördük
 Efendi tîg-i Kaz dağında hiç sunkur gördün mi (II, 3)
 Kasîdem tonmasun kışdur pamuklu cübbe giydürdüm
 Ser-â-pâ dir görenler böyle bir sunkur gördün mi (II, 29)

⁸ <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi, 27.08.2019)

1.13. Akbaba

Leşle beslenen bir kuş türü olan akbaba, Türk sözvarlığında mecazî olarak sıkça kullanılmaktadır. Tırsî ise akbaba motifini ak ve kara kelimelerinin tezatlığından hareketle şiirine dâhil etmiştir.

Kara yelün bürûdeti kışlarda çok olur
Keşişlemeyse kara yelün ak babasıdır (LXXII, 4)

1.14. Leylek

Leylek, Türk kültüründe önemli bir yer tutan göçmen bir kuştur. Kültür hayatımızda saygın bir yeri olan kuşların başında leylek gelir. Leylek, kuşların “şeyhi”dir, hacıdır. Dolayısıyla kutsaldır. Osmanlılar, hasta ve sakat leyleklere bakmak amacıyla vakıf kurmuşlardır (And, 1998: 88).

Tırsî, “Leyleğin ömrü lalâkla geçer.” atasözünden telmihle ömrü boş ve behyude konuşmakla geçenlere gönderme yapmıştır.

Geçer lalâkla ömri leyleğün hep
Eşekler cümlesi âmâde gelmiş (XCII, 4)

1.15. Turna

Özellikle “Halk Edebiyatı” ürünlerinde çokça kullanılan ve tıpkı leylek gibi göçmen bir kuş olan turnanın, Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Tırsî de şiirinde “turna kuşu”nu göçmen bir kuş olmasına dikkat çekerek kullanmıştır.

Aceb mi yelkovan dirlerse Tırsî hakkuna lâyk
Yaz eyyâmında murg-ı turna bâlâdan güzâr eyler (LIII, 5)

1.16. Kırlangıç

Dünya üzerindeki her yerde yaşayan, küçük göçmen bir kuş olan kırlangıç kuşu Türk edebiyatında her dönem tercih edilen bir motif olmuştur. Kırlangıç kuşunun Anadolu’ya göçüyle birlikte görülen soğuklar “kırlangıç soğuğu/ fırtınası” olarak bilinmektedir. Literatürde bu soğukların görüldüğü dönem, nisanın ilk haftasına karşılık gelmektedir. Tırsî de şiirinde, “kırlangıç soğukları” ifadesini kullanmıştır.

Kırlangıç soğukları hep lâklâkiyyâta çıkar
Yok iki kuşlar soğuklarında aslâ irtibât (CII, 4)

2. Dört ayaklı hayvanlar

2.1. Eşek/ himar/ merkep

“Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı (Equus asinus)⁹” şeklinde açıklanan eşek, dîvân şiirinde daha çok “himar ve merkep” kelimeleriyle karşılanmaktadır. Gerek halk gerekse dîvân edebiyatında hicvetmek için kullanılan eşek, Tırsî’nin de şiirlerinde oldukça fazla tercih ettiği bir unsurdur.

⁹ <http://sozluk.gov.tr/>(Erişim tarihi,29.08.2019)

Klasik edebiyatta sanatçılar eşeği hep olumsuz anlamlar yükleyerek kullanmışlardır. Özellikle atla birlikte mukayese edilip atın üstünlüğü vurgulanmıştır. *Tırsî Divânı*'nda "eşeklik etme, eşeklenme" gibi deyimlere de yer vermiştir.

İyd irdi salıncak kurup ey Tırsî-i nâ-dân
 Sıbyânı gezindürmeğe yaldızlı eşek tut (XXV, 9)
 Eşeklenmezdi hep Mısra gidenler
 Zukâk başında himâr olmayaydı (Kaside: I, 21)
 Zâhid-i har bir Tatar beygirine kâ'il iken
 Çâresüz kaldı eşeklendi küheylân istemez (LXXXI, 4)
 Atun hurcu ağır satdum atı benden eşeklendüm
 Yularum kuskunum var ben kadar ma'mûr gördün mi (II, 4)
 N'ola dirlerse yemeklik katırı
 Hep eşekler gele imdâda sana (X, 5)
 Kendüye san'at eyledi çingane karısı
 Lonca yerinde kancık eşekler alur satar (LV, 3)
 Bizüm eşekle itme cedel beğ koşar velî
 Ancak kusûrı var ki köküş kulaklıdur (LXV, 2)
 Kırlarda gezilmez hele beygirsüz eşeksüz
 Dil-berle yatılmaz kurı yerlerde döşeksüz (LXXXIII, 1)
 Geçer laklakla ömri leyleğün hep
 Eşekler cümlesi âmâde gelmiş (XCII, 4)
 Eşek yağır olunca kocınur elbet semer mâni'
 Ana tîmâr iderdüm n'eyleyem fıkır-i sefer mâni' (CV, 1)
 Zembûr-i eşek gibi sokar yâri görürse
 Fursat düşürüp niyyeti minkâra yapışmak (CX, 6)
 Bir talıkam var küçük anı eşek çekmek gerek
 Çekmeyüp tenbellik eylerse kötek çekmek gerek (CXV, 1)
 Beygir gibi çapkun yûri gel itme eşeklik
 Menzil süren itmez hele bir yerde yemeklik (CXVI, 1)
 Ey metni küçük meclise âmâde mi geldün
 Eşek gibi bu def'a bagal-zâde mi geldün (CXVIII, 1)
 Yel kovanlık itme dirler menzil olmaz boş etme
 Oldur ne süridürler sen bir eşek-i tenbel ol (CXXX, 3)
 Eğer Mısra varursan şart olan anda eşeklenmek
 Ne semte gitmek istersen geçilmez hiç eşeklerden (CLIV, 7)
 Sapar reftârına âşık olanlar
 Eşeklendi anunla buldı care (CLXIII, 2)
 Hurmâyı torı çapkun eşekle yola çıkdum
 Aldı bütün etrâfımı fellâh gurebâsı (CLXXXV, 11)
 Beygir olmazsa eşeklen sana yokdur zararı

Ger palânun yok ise kendüne al bir semeri (CLXXXVII, 1)
 Dimesünler zurafâ sana yuları eksük
 Eşekün çapkunun al kalmayasın yolda geri (CLXXXVII, 2)
 Sitanbul gibi beygir-i arba yokdur eşekler çok
 Varınca Mısra akrâmı gibi ol da eşeklendi (CCVI, 2)
 Hevâceliğe heves sanma kim eşekliğümden idi
 Ma'âşa dâ'ir akârum yâhud tîmârum olaydı (CCVII, 2)
 Gâyet eşeğüm gösterişi hoşça efendi
 Kim gördi beğendi (III, 2)
 Kati gayretli idi haylamadı hiç eşeğüm
 Görmedüm mislini gezdüm iki yıl Şâm u Haleb (XXIII, 4)
 Der-beder gezmekde çok hayrun olurdu Tırsiyâ
 Mısır eşeği gibi eşkince tavar oldukça sen (CXLIV, 7)
 Hiç binici olmayan çapkun tavarı n'eyesün
 Hersekün beygiri varken himârı n'eyesün (CLVII, 1)
 Ağır yüki ola çamurda ol himâr düşer
 Ayakda zerre kadar kalmasa kayar düşer (XLVII, 1)
 Binüp çapkun himâra tâze mazmûni zükâklarda
 Dererdük düşürürdük cümle gündüzlerde şebşüz biz (LXXVII, 6)
 Agyâr eğer himâra binerse palân ile
 Bin diyü emrün ismidür irkeb didükleri (CCII, 2)
 Hemişe taş taşıdurdum beş on himârum olaydı
 Frengi ipinden ola anlara yularum olaydı (CCVII, 1)
 Himâr-ı taşçı gibi yorga bir eşsek-i teng-hûsun
 Kati kaşmersin ammâ n'eyleyem ki gerçek teng-hûsun (Tahmis, 4)
 Bir zemân besledüm evlâd yerine bir merkeb
 Kati iz'ânsuz idi hiç yoğdı zerre edeb (XXIII, 1)
 Ağlayup göz yaşı dökdi didi Tırsî-gamnâk
 Ayağı sivri imiş geçdi yere âh merkeb (XXIII, 8)
 Uzun kulaklıdur hele merkeb didükleri
 Eşşekler atun ola sinek hep didükleri (CCII, 1)

2.2. Kurt

Türklerin en önemli ve temel sembollerinden biri olan “kurt” Türk kültüründe her daim kullanılmıştır. “Ortaasya'dan bu yana, özellikle Oğuz Destanı'nda ve diğer destanlarımızda kurt, yol gösterici olarak dikkat çeker” (Gülşen, 2013: 1). Kurt motifi, Türkçenin sözvarlığında önemli bir yeri olan atasözü ve deyimlerde ise genellikle “kurnazlık, iş bilirlik” gibi karakter özelliklerine atfen kullanılmaktadır.

Kurt Göktürklerde, tuğlar ile bayrakların tepesinde yer alma yoluyla, bir devlet sembolü olarak kullanılmıştır. Kurt, Türk kültüründe totem olarak da kullanılan bir hayvandır. Yüceliği, ululuğu ifade eder.

Tırsî Divânı'nda kurt, çoban köpeğiyle mukayese edilerek yüceltilmiştir.

Bî-perde didilerdi **خيازي بي** cânâ
 Kurdu var imiş perde zarîfâne kapandı (CCX, 4)
 Adı çoban köpeği hiç kurda varmaz ol it
 Öyle acîb heykel benzer bütün cemâle (CLXXVI, 5)

2.3. Keçi

İnatçılığıyla nam salmış bir hayvan olan keçi, özellikle halk masallarında kullanılan önemli bir motiftir. Kültigin Yazıtı'yla karşımıza çıkan “dağ keçisi tamgası” ise Türklerin keçi motifinin zengin bir kavram alanı olduğunu göstermiştir.

Tırsî, divânında, keçi etinin güzel olduğunu vurgulamıştır. Fiziksel olarak ise keçinin övülecek çok özelliği olmadığı belirtilmiştir.

Tırsîyâ pîşe-i çinganeye ta'n itme sakın
 Funda bahşında keçi reh-zen olursa ne aceb (XX, 11)
 Keçinün pek severüm gâyet ile mumbârın
 Takımı düzgün ola tâze ciğer mi bulnür (LVII, 4)
 Keçi mezâkına bakılsa çergedür ma'kûl
 Velîk çerge-i çingan serâ yerin tutmaz (LXXXVIII, 2)
 Öğerek pek de çırakmana çıkarma keçiyi
 Arzı var ise gelür ol keçi attâre hâlel (CXXVIII, 4)
 Hemân ancak kukayla bir süpürge kaldı ey Tırsî
 Keçi yapsun anı da gayrısın mektûm yapdurdum (CXXXII, 7)

Keçinin olmadık yerlere çıkması, bazı yollara keçi yolu denilmesi de divândaki şiirlerde yer almıştır.

Fakîrün mâlik oldum bir hamre
 Keçi gibi çıkar dolma divâre (CLXIII, 1)
 Tırsîyâ pîşe-i çinganeye ta'n itme sakın
 Funda bahşında keçi reh-zen olursa ne aceb (XX, 11)

2.4. Deve

Dayanıklılığı sebebiyle geçmişte önemli bir yük hayvanı olan deve, aynı zamanda kindarlığıyla da bilinmektedir. Hatta bu özelliği atasözü ve deyimlere de konu olmuştur. Türk mitolojisinde ise “deve” alplik sembolü olarak kullanılmaktadır. (Çoruhlu, 2002:146)

Devenin çok uzun yolculuklara giderken kullanılan bir binek olduğu eskiden beri bilinir. Beyitte de şâir baharın geldiğini devenin sıcaklığıyla yapış yapış olmasından çıkarılabileceğini anlatmıştır.

Bileyüm geldiğini fasl-ı bahârın dirsın
 Deve hâriyle alâmât-ı yapışkanladur (LXXI, 2)

2.5. Maymun/şebek

Maymun ve şebek, insanların “tuhaf, gülünç, taklitçi ve çirkin” hâllerini anlatmak için atasözü ve deyimlerde çokça geçen kavramlardır. Ayrıca yaşanan bir olaydan ders alındığını ifade eden “maymun gözünü açtı” atasözü ise günlük hayatta sık sık kullanılmaktadır.

Maymun ve şebek, hayvanadı olarak genellikle dikkat çekme amacıyla yapılan işleri anlatmakta kullanılmıştır. Şebek gibi oynatma, maymunla ve ayıyla birlikte zikredilmiştir. Günümüz Türkçesinde de “maymuna şebeğe döndürmek” deymi yer almaktadır.

Bir pâresi çok kâra yapışmaksı murâdun
Eyyûba var Aklî gibi maymun u şebek tut (XXV, 4)
Çinganeyeye açdurma ağız hânen önünde
Tırsî gelir ise sana maymun u şebeksüz (LXXXIII, 11)
Her birinün şebek ü maymunu var ayusu
Kâ'ilem kancık olursa dahi tek olsun harum (CXXXVII,2)
Şebek gibi beni oynatdı kara oğlan gör
Mudanya beygiri-veş kan kaşandırıcaya dak (CXII, 9)
Beni ağıâr demür gibi dökerdüm dir imiş
Şühbesüz oynadurum ben anı mânend-i şebek (CXX,3)
Tırsiyâ dâ'irede sen de vatan tut da otur
Bizi oynatma şebek gibi idüp bast-ı kelâm (CXXXV,5)

2.6. Ayı

İri pençeli, yırtıcı bir hayvan olan ayı bazı Türk boylarında kutsal sayılmıştır. Bununla birlikte genellikle korkulan bir hayvandır (Karakurt, 2011:58).

Ayı güç ve kuvvet sembolü bir hayvan olarak bilinmektedir. Ayının şebek ve maymunla birlikte zikredilmesi eski zamanlarda insanları eğlendirme amacıyla kullanılmalarıyla ilişkilidir. Beyitlerde “kara kız” oyununu ayının oynadığına gönderme yapılmıştır.

İbtidâ' b...lca handekde yemeklik itmiş
Sonra ayu deresinde varup itmiş ârâm (CXXXV, 6)
Her birinün şebek ü maymunu var ayusu
Kâ'ilem kancık olursa dahi tek olsun harum (CXXXVII, 2)
Yalnız közde kör ayu ile itdüm çok güreş
Ben ayak almakda akrânumdan iz'ân istemem (CXXXVIII, 3)
Çok düğünlerde aşûb yürütüp güreşler eyledüm
Benden ayular gibi haylî dil-âver çiğnedüm (CXLI, 4)
Ayu gibi ben kara kızı oynadarakdan
Aldatdum anı den ile ormana düşürdüm (CXLIII, 8)
Kocasın döğerek oynadiver ayu gibi kız
Dâ'ire içre söğüp böyle azâb eylesün (CXLIX, 6)

Bizi ayu gibi oynatmasun ol dâ'irede
 Def gibi kızmaya şâyed yüzümüz rindâne (CLXXIX, 7)
 Hep ferve-fürûşî arayanlar zağar-âsâ
 Beyhûde gezer sırçalı sincâb mı kaldı (CLXXXVI, 6)

2.7. At

At, Türk kültüründe her daim önemli bir hayvan olmuştur. Atlı göçebe Türkler için at, en değerli varlıklarından ikincisidir. Hatta sahibi öldüğü zaman atın da sahibiyle birlikte gömülmesi bir gelenek hâline gelmiştir (Özkartal, 2012: 93). Bununla birlikte Türk kültüründe atlar, renklerine bağlı olarak değer kazanmaktadır. Boz at, kır at, doru gibi.

Türklerin hayatlarında atın son derece önemli bir yeri vardır. Tarihî kaynaklarda bir Türk'ün her zaman yanında atı olduğu ifade edilmektedir. Ata yumuşak davranılması, kaşağının gösterilmemesi gerektiği Tırsî Divânı'ndaki beyitlerde de geçmektedir. Ayrıca atın sosyal hayatta alımı-satımı, cinslerine dair kullanımları aşağıdaki beyitlerde aktarılmıştır:

Hünkâr atları çayır vakti gelüp çıkdukda
 İki cânibinde durur seyrine yârân saf saf (CVIII, 4)
 Atun hurcî ağır satdum atı benden eşkendüm
 Yularum kuskunum var ben kadar ma'mûr gördün mi (II, 4)
 Bûstânda at başı yerine oldum korkuluk
 Uğramaz insândan gayrı tuyûr-ı bî-nühâ (XV, 4)
 Sâ'ili atlı zann ider zurafâ
 Der-beder itmek ile böyle şitâb (XVII, 5)
 Kaşağı gösterme ata depmesinden pek sakın
 Saçların ohşa usûliyle yanaş efsârın öp (XXI, 4)
 Sayd itmeğe dil-dârı varaklı araba ile
 At Meydânına çıkdı gulâm-pâre nedâmet (XXVII, 3)
 Hayli zu'mınca tasarruf atına binmiş iken
 Devletin sonra depüp kaldı yayan nikbeti şeyh (XXXVII, 5)
 Bir ağaçdan ata bin sana kolan çeksünler
 Gümüşi çille görün dide-i simsâra meded (XXXVIII, 5)
 Atum oynağı At Meydânı oldu tâ ezel Tırsî
 Küçükden her taraflarda feres-rân olduğum yerdür (XLIX, 5)
 Atum oynağı meydânım olaldan arsa-i eş'âr
 Benüm mihmîz-i çizmem çeşm-i a'dâdan güzâr eyler (LIII, 2)
 Bu şehriün balçığın bilsen ne zahmetler virür halka
 Husûsâ beygiri atı bıcılğan eylemez n'eyler (LX, 3)
 Eski hırsuzlardanuz biz kârvâmı beklerüz
 Athyuz yoldaşlarumuzdan yayamı beklerüz (LXXXIX, 1)
 Lukayum atlı karaca severüm
 İdde dollâb n'idüğün bilmem (CXXXIX, 3)

On iki guruş ile gelüp at pazarında
 At beygir alup satıcı cân-bâz olamazsın (CLV, 4)
 Rengi kestane torısı at gibidür ekserî
 Almış idük biz beş on dirhemciğin ammâ ne kav (CLXI, 6)
 Uzun kulaklıdur hele merkeb didükleri
 Eşşekler atun ola sinek hep didükleri (CCII, 1)

2.8. Arslan

“Aslan: savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuş; postu ve yelesi de yiğitlik simgesi olarak kullanılmıştır. Türlerde uzun saçın yaygın olmasıyla aslan yelesi arasında sembol bakımdan ilgi kurulmuştur” (Özkartal, 2012: 94). Genel olarak mitolojide aslan, gücün timsali bir sembol olarak dikkat çekmektedir. Dîvân şiirinde de aslan, hız ve güç sembolü bir hayvan olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte aslan bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

Burnaz oğlı varmış arslan-hâneye bir gün yine
 Kendi gibi görmüş iki üç çakal eksük değül (CXXVI, 2)

2.9. Köpek/ it

“Gerek evcilliği ve sıcak kanlılığı, gerekse bazı özel kabiliyetleri sebebiyle insanoğlunun yeryüzünde en çok yararlandığı hayvanlar arasında yer alan köpek, dinî literatürde daha çok salya ve artığının necis olup olmadığı ve ağzını soktuğu suyun dinî hükmü, ev içinde beslenmesi, avcılık ve bekçilikte kullanılması, akde konu edilmesinin cevazı, başkalarına verdiği zarardan sahibinin sorumluluğu gibi açılardan ele alınmış, konuyla ilgili verilen hükümlerde ağırlıklı olarak içinde bulunulan dönemin şartları, kültür ve tecrübe birikimi etkili olmuştur” (Bardakoğlu, 2002: 251). Köpek, Türk kültüründe ayrıcalıklı kabul edilen hayvanlardan biri değildir. Genellikle “köpek” denilince akla sadakat kavramı gelmektedir.

Hayvanlar arasında, insanın en yakın arkadaşı olarak kabul gören köpekler; tarih boyunca çeşitli şekillerde, hemen hemen her topluma ait eserlerde geçmiştir. Türk kültüründe sadakat timsali bir hayvan olarak kullanılmıştır. Tırsî Dîvânı'ndan seçilen beyitlerde köpeğe dair deyimleşmiş kullanımlara da yer verilmiştir. “Köpeksiz köyde değneksiz gezmek”, it gibi uyumak” deyimleri bunlardan bazılarıdır. Köpeğin yırtıcılığı, doğurganlığı, avcılığı ve cinslerine dair kullanımlar aşağıdaki beyitlerde yer almıştır:

Çiftlik öküz ile koyun ile yakışur hep
 Beklenmez efendi iki üç dâne köpeksüz (LXXXIII, 5)
 Köpek olalı bir av aldı gerçi Burnaz beğ
 Bu rütbe şöhrete sayd ü şikârdur bâ'is (XXXI, 4)
 Köpek gibi kopardum ağzuma gelseydi bir baldur
 Ki datsuz olmalarum şimdi dendânsuzluğumdandır (LXXVI, 5)
 Zâhid değneksüz gezeyor hikmeti vardur
 Kaşmerlik iderse n'ola köy buldı köpeksüz (LXXXIV, 5)
 Sayd-ı dil-ber eylemek her âdemün kârı değül
 Ardına düşüp köpek gibi emek çekmek gerek (CXV, 4)
 Çiftlik hevesi kalmadı Tırsî takımıyla

Satduk koyunu yok işümüz şimdi köpeklik (CXVI, 7)
 Niyâzı kara kıza it dadandurıncaya dak
 Ayağımı elini öp utandurıncaya dak (CXII, 1)
 Kardeş olmuş yine Fındık dede kancık it ile
 Yavrısın koynına almış toramanum diyerek (CXXIII, 7)
 Yatdı it uyhusına başını kaldurmaz hîç
 Mikelün ger değer ise eli kalkar zekrüm (CXXXVII, 5)
 Duymuş kocası zelle gibi arduma düşmüş
 Kapdum ayağın it gibi bir yana düşürdüm (CXLIII, 10)
 Hîç yahlıların savaşı eksük olmaz it koş
 Durma meydândan yol üstinde kavar oldukça sen (CXLIV, 3)
 İt uyhusına varma gözün aç uyan uyan
 Söyle lisân-ı hâl ile derdün yegân yegân (CLIII, 1)
 Ol it rakîbi gördüm dil-dâre diş bilermiş
 Azıları kurusun olmuş kuduz ısırğan (CLX, 2)
 Bir it ki eniklemiş ola varma hazer it
 Yanından irak git o kuduz itleri boş ko (CLXII, 7)
 Adı çoban köpeği hîç kurda varmaz ol it
 Öyle acîb heykel benzer bütün cemâle (CLXXVI, 5)
 Limon sıkmış g..ine mâderi togdukda ağyârun
 O keskinlikdür it gibi salar gerdâne merdâne (CLXXXVIII, 2)
 Menzilci tavarı gibi sür'ât bize değdi
 Yemeklik için it gibi ruhsat bize değdi (CXCIII, 1)
 Suyın bulunca gezdi o mestâne it gibi
 Hayretde koydı kurı pınarun güzelliği (CXCVIII, 3)
 Rakîbe didiler it gibi sen de
 Ulu çârşûda der-bân olmadun mı (CXCIX, 3)
 Rakîbân ava çıkmış kışda geldi
 Bizüm çiftlikde ol itler kapandı (CCIX, 7)
 İt gibi rakîbi kovarak kırda düşürdün
 Bir karyeye vardum orada hâne kapandı (CCX, 3)

2.10. Katır

“Atgillerden, kısırak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan” ve “Kaba, bayağı, görgüsüz (kimse)”¹⁰ açıklamalarıyla GTS’de yeralan katır, dîvân şiirinde de sıkça kullanılan bir motiftir.

Katır, insanlar tarafından her zaman ağır işler için kullanılmıştır. Katırlar, aşırı iş yükünü taşımak zorunda kalmışlardır.

¹⁰ [http://sozluk.gov.tr/\(Erişim tarihi,29.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(Erişim tarihi,29.08.2019))

Aşağıdaki beyitlerde katırın gücü, kırıp dökücülüğü, soyuna vurgu yapılmıştır:

Hîç bağlama mânend-i katır başını zîrâ
 Binsem gerek ey Hâcı Kucur gel harı boş ko (CLXII, 4)
 N'ola dirlerse yemeklik katır
 Hep eşekler gele imdâda sana (X, 5)
 Derlemez gûşî dibi elli vakıyye yükden
 Katır idi soyı lakin depeğen bed-meşreb (XXIII, 5)
 Ahurda yemliği katır deper kırar geçürür
 Yuları ipden olursa çeker kırar geçürür (XLV, 1)
 Böyle pâlân u kolan hasreti çekmek dursun
 İdüniürsen katır uygun eğer mi bulunur (LVII, 2)
 Ehl-i seferüm bir katrum bir semerüm yok
 Geçdüm yeniden yarı yamalı hararum yok (CIX, 1)

2.11. Tilki

Tilki, "Türklerde hilekâr ve kurnaz özellikleriyle öne çıkmaktadır. Şaman başlığında tilki postu yer almaktadır. İslamiyet'ten sonra Türk kültüründe korkaklık, kurnazlık ve yalnızlık özellikleriyle öne çıkmıştır" (Çoruhlu, 1999: 184-186).

Tilki, kültürümüzde kurnazlığıyla bilinen bir hayvandır. Aşağıdaki beyitlerde "tilki postunu giymek, siyah tilki giymek" kullanımları mecâzî özellik taşır:

Sincab ile sansar değıldi nazarumda
 Tilki-i siyeh geymede mecbûr idük evvel (CXXIX, 3)
 Hod-fürûş u hoş-pesend hod-bîn görindi çeşmüme
 Dilki postını geyüp rengin görindi çeşmüme (II, 5)

2.12. Sansar

Sansarlar, küçük deliklerden geçebilecek esnek bir vücuda sahip bir hayvan olup kümes hayvanlarının korkulu rüyasıdır. Sansar , girmiş olduğu kümesteki bütün hayvanları öldürüp bırakmasıyla bilinir. Argoda ise hırsız, yankesici anlamlarında kullanılmaktadır.

Beyitlerde sansarların kümese girmesi, damları berbat etmesi ve kedilerin bile korkulu rüyası olması aktarılmıştır:

Kaçışduklarını tamdan görüp aslın su'âl itdüm
 Kedilerin firâr-ı korku-i sansardan geldi (CCI, 8)
 Zarar olmazdı tamda kiremide
 Kediler ile sansar olmayaydı (Kaside: I, 23)
 Sincab ile sansar değıldi nazarumda
 Tilki-i siyeh geymede mecbûr idük evvel (CXXIX, 3)
 Damları berbâd ider gâyet matar

Cümleñün feryâdı sansardan hemân (CLIX, 2)
 Kümeslerde nasîbüm düşire idüm diyerekden
 O hayvân düşmeni sansar aşup divârdan geldi (CCI, 2)

2.13. Çakal

GTS'de çakal: "Etoburlardan, sürü hâlinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvanı (*Canis aureus*)" ve "Kurnaz, yalancı, düzenci, aşağılık kimse"¹¹ şeklinde açıklanmaktadır.

Çakallar, ürkek ve vahşi yaradılışlarıyla insanlara yanaşmaktan hoşlanmazlar. Ancak doğal yaşam alanlarını yerleşim bölgelerine yakın seçtiklerinden dolayı insanlara yakındırlar. Aşağıdaki beyitlerde çakal, benzetme amacı güdülerek kullanılmıştır:

Burnaz oğlı varmış arslan-hâneye bir gün yine
 Kendi gibi görmüş iki üç çakal eksük değül (CXXVI, 2)
 Mûsâ ağa ölüsün fark eylemez didiler
 Anun için efendi dönmiş hemân çakale (CLXXVI, 4)
 Kendi küçüklüğün ağıyâr zağar gibi bilür
 Ulusun fark ider ise n'ola mânend-çakal (CXXVII, 2)

2.14. Beygir

Beygir, yük taşımak için kullanılan atlara verilen addır. Argoda güçlü, kuvvetli, iri yarı insanları tariff etmek için de kullanılmaktadır.

Tırsî Divânı'nda at kullanımı dışında beygir kelimesi de tercih edilmiştir. Beyitlerde Rumeli, Mudanya, Dobruca, Hersek, Mükari, Tatar beygiri cinslerinden bahsedilmiştir. "Beygirin sürçmesi" deyimine yer verilmiştir.

Beygir olmazsa eşeklen sana yokdur zararı
 Ger palânun yok ise kendüne al bir semeri (CLXXXVII, 1)
 Mudanya beygiri gibi çamurda
 Yürürsen de bıcılkan olmadun mı (CXCIX, 6)
 Sitanbul gibi beygir-i arba yokdur eşekler çok
 Varınca Mısra akrânı gibi ol da eşeklendi (CCVI, 2)
 Rûm ili beygirleri tenbel olur sanma sakın
 Dobruca etrâfinun eşkin tavarın görmüşüz (Gazel: LXXIX, 7)
 Gelürse Dobruca beygirleri bu bâzâra
 Bizüm de hissemüze bir çürük tavar düşer (Gazel: XLVII, 7)
 Hiç binici olmayan çapkun tavarı n'eyesün
 Hersekün beygirleri varken himârı n'eyesün (Gazel: CLVII, 1)
 Hemîşe sırtumuz pâlân-ı gayret yağır itmekden
 Mükârî beygiri gibi bıcılğan olmamız yegdür (Gazel: LXIII, 2)

¹¹ [http://sozluk.gov.tr/\(Erişim tarihi,29.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(Erişim tarihi,29.08.2019))

Zâhid-i har bir Tatar beygirine kâ'il iken
 Çâresüz kaldı eşeklendi küheylân istemez (Gazel: LXXXI, 4)
 Görinürdi göze hûr beygirümüz
 Eğer üstinde çultar olmayaydı (Kaside: 1,3)
 Semürmezdi sipâhî beygiri hiç
 Ki toprağında tîmâr olmayaydı (Kaside: 1,4)
 Görinür tenbel Mudanya beygiri âli-cenâb
 Basayum ahşamdan kamçı çıkınca âfitâb (XIX, 1)
 Bu şehriün balçığın bilsen ne zahmetler virür halka
 Husûsâ beygiri atı bıcalgan eylemez n'eyler (LX, 3)
 Kırlarda gezilmez hele beygirsüz eşeksüz
 Dil-berle yatılmaz kurı yerlerde döşeksüz (LXXXIII, 1)
 Cerrârlık ile gerçi ki bir çadır idindüm
 Yükletmeğe beygir alacak sîm ü zerüm yok (CIX, 5)
 Şebek gibi beni oynatdı kara oğlan gör
 Mudanya beygiri-veş kan kaşandıruncaya dak (CXII, 9)
 Ordu âlâyında ağıâr olsa ger sâr-vân başı
 Söyle eşşeklenmesün beygir bagâl eksük değül (CXXVI, 5)
 Beygirüm var iki dâne birisi kır biri al
 Cevizün sağını istersen eğrisinde kır al (CXXXVII, 1)
 Bir Urus beygiri âşıklısı oldum diyerek
 Çerge-i akla uyup böyle şitâb eylesün (CXLIX, 10)
 On iki guruş ile gelüp at pazarında
 At beygir alup satıcı cân-bâz olamazsın (CLV, 4)
 Cümlenün ma'lûmıdır pek âşikâre gün gibi
 Sürçer elbet beygirün zerre kayarı olmasun (CLVIII, 2)
 Cümlenün ma'lûmıdır pek âşikâre göz gibi
 Sürçer ol beygir ki ayakda kayarı olmaya (CLXXI, 2)

2.15. Koyun

12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir aya karşılık gelen koyun, eski Türklerde Kök Tanrı'ya sunulan bir kurbandır. İslamiyet'ten sonra aynı şekilde kurban olma özelliğini koruyan koyun; saflık, huzur ve bereketi de temsil eder hâle gelmiştir (Çoruhlu, 1999: 171-174).

Koyun, uysallığıyla daima öne çıkan bir hayvan olmuştur. Tırsî Dîvânı'nda koyun; etinden, sütünden bahsedilen bir besi hayvanı olarak geçmesi yanında "koyun akıllı" olmak şeklinde bir mecazla da kullanılmıştır.

Çiftlik öküz ile koyun ile yakışur hep
 Beklenmez efendi iki üç dâne köpeksüz (LXXXIII, 5)
 Söyle o furtuna ne dir söz ideyüm dirse eğer
 Manda ayağı paça var yok koyuna kudretümüz (LXXXV, 4)

Çiftlik hevesi kalmadı Tırsî takımıyla
 Satduk koyunu yok işümüz şimdi köpeklik (CXVI, 7)
 Dört ayaklı lâzım ey Tırsî za'îf olursa da
 Kâfiye olsun diyü bir de koyuncuk isterüm (CXXXIII, 5)
 Koyunda iken süd kuzısın alma kucağa
 Belki ide bir suç
 Gehvâresi her dem anun ortada gerekdür
 Ayırma sübekden (II, 6)
 Koyun akıllı bir gidisün bak Hezâriyâ
 Tağda çobân pîçe oturmuş kaval çalar (XLIV, 4)

2.16. Boğa

Boğa, güç sembolü olarak kullanılan bir hayvandır. Aşağıdaki beyitte “boğa”nın sadece bir şahsa ait olmasının doğru olmadığı belirtilerek gücün paylaşılması arzusu dile getirilmiştir:

Bedel olmaz hele dünyâda sana
 Hiç yakışmaz boğası sâde sana (X, 1)

2.17. Manda

Manda sütü, aroması ve kalitesi bakımından yoğurt ve kaymak yapımında tercih edilen bir türdür. Aşağıdaki beyitte paça çorbasının makbul olanının koyundan olduğu fakat buna güç yetmediği için manda ayağından yapılmış olanının tercih edildiği belirtilmiştir:

Söyle o furtuna ne dir söz ideyüm dirse eğer
 Manda ayağı paça var yok koyuna kudretümüz (LXXXV, 4)

2.18. Kedi

Kediler, tarih boyunca değişik kültürlerde farklı özellikleriyle öne çıkarılmışlardır. Bazen bir dost bazen de düşman gözüyle görülmüşlerdir. Aşağıdaki beyitlerde kedinin boz fareden, sansardan korktuğu belirtilmiştir:

“Külkedisi” GTS’ de: “Çok üşüyen, ateşin yanından ayrılmayan (kimse); uyuşuk, miskin (kimse); sakın, yumuşak, uyumlu.¹²” karşılığıyla verilmiştir. Bu tanımlamalara benzer bir şekilde Tırsî Divânı’nda da “Külkedisi” olmak tercih edilen bir durum olarak ele alınmıştır.

Kaçışduklarını tamdan görüp aslın su’âl itdüm
 Kedilerin firâr-ı korku-i sansardan geldi (CCI, 8)
 Almak ile kediye bir gice ben âgûşe
 Bir kalıp sâbûmı çaldurdum efendi mûşe (CLXIX, 1)
 Kedi küçük olursa ana gör boz fâre gösterme
 Yılar hiç bir dahi varmaz sakın âvâre gösterme (CLXXII, 1)

¹² [http://sozluk.gov.tr/\(Erişim tarihi,30.08.2019\)](http://sozluk.gov.tr/(Erişim tarihi,30.08.2019))

Zarar olmazdı tamda kiremide
Kediler ile sansar olmayaydı (Kaside: I, 23)
Şitâda Tırsiyâ itler gibi kapu dolaşmaktan
Olup bir kül kedisi evde hayrân olmamız yeğdür (LXIII, 5)
Kilârun yanına uğrarsam eğer
Aç kediler gözine mûş olayum (CXLII, 3)
Almak ile kediye bir gece ben âgûşe
Bir kalıp sâbûnı çaldurdum efendi muse (CLXIX, 1)
Kedi küçük olursa ana gör boz fâre gösterme
Yılar hiç bir dahi varmaz sakın âvâre gösterme (CLXXII, 1)

2.19. Küheylan

Küheylan; adını Arap kabilelerinden almış, Arap atı ırkı içerisinde erkekliğin, gücün ve dayanıklılığın sembolü olmuştur. Aşağıdaki beyitte küheylana binmek yerine eşeğe binmenin tercih edilmeyen bir durum olduğu belirtilerek küheylan yüceltilmiştir:

Zâhid-i har bir Tatar beygirine kâ'il iken
Çâresüz kaldı eşeklendi küheylân istemez (LXXXI, 4)

2.20. Sığır

“Kütüphanecilik açısından bir kitap şekli olarak da değerlendirilebilecek olan cönklere şekillerinden dolayı “dana dili” denilmektedir. Bu tabirin doğru biçiminin Farsça “dânâ dili” olduğu ileri sürülmekteyse de cönklerin halk arasında “sığır dili” olarak adlandırıldığı bilinmektedir”(Gökyay,1993: 73-74).

Beyitte cöngün sığır diline benzetildiği görülür:

Bir cöngi var sığır dili zâhid bakar yine
Yârân görürse olmada bizâr açar kapar (LIV, 2)

2.21. Gergedan

Gergedanlar, iri ve boynuzlu hayvanlardır. Gergedan boynuzuna sahip olmak zenginliğin bir göstergesidir. Beyitte kaşık yaptırmak için boynuzu olmadığına üzülen bir kişiye, üzülmemesi için geredan boynuzunun geleceği belirtilerek müjde verilmiştir:

Boynuzum olsa bir kaşık yapdurur idüm arada
Çekme elem atım atım boynuz-ı gergedan gelür (LXXV, 4)

2.22. Öküz

Sözlükte: İğdiş edilmiş erkek sığır; (mecâzen) saf, kalın kafalı, kabiliyetsiz, görgüsüz, beceriksiz kişi anlamlarına (Doğan, 1996: 874) gelen öküz kelimesi olumsuz anlam çerçevesinde kullanılmıştır. “Öküzlük etmek, öküz gibi bakmak, öküz gibi boş gezmek” deyimlerine aşağıdaki beyitlerde yer verilmiştir:

Bu yaz bûstânların itmiş öküz ber-bâd n'eylersin
 Zemânsuz bir dahi anı idüp âbâd n'eylersin (CXLV, 1)
 Yerüp öküzlik itme buzağı yahnîsini zîrâ
 Yiniür bol kimyon ile pişse ber-mu'tâd n'eylersin (CXLV, 6)
 Böyle kısrağuma öküz gibi bakarsun Tırsî
 Lâ-nazîr idi iki olmasa ger çifteleri (CLXXXVII, 6)
 Çiftlik öküz ile koyun ile yakışur hep
 Beklenmez efendi iki üç dâne köpeksüz (LXXXIII, 5)
 Çiftlikde öküz gibi tehî gezme saban sür
 Süd dökmeme kavliyle bir emzikli inek tut (XXV, 7)

2.23. Buzağı

Buzağı, ineğin yavrusudur. Yemek kültürü açısından buzağı etinin yahni olarak nasıl yenmesi gerektiği şiirde aktarılmıştır:

Yerüp öküzlik itme buzağı yahnîsini zîrâ
 Yiniür bol kimyon ile pişse ber-mu'tâd n'eylersin (CXLV, 6)

2.24. Tazı

Tazılar, köpeklerin sınıflandırıldığı başlıca gruplardan biridir. Çok çeşitli olmaları nedeniyle av köpekleri grubundan ayrı bir grup altında toplanmışlardır. Tazılar, koklayarak ve görerek iz sürerler. Tazı, hemen tavşanı akla getiren bir hayvandır. Aşağıdaki beyitlerde tazı ve tavşan ikilisinin birlikte zikredildiği görülür. “Tavşan kaç, tazı tut.” deyimini en son beyitte geçmiştir:

Zînet-i çekdiri hem kalyeta pâ-y-zânladur
 Kırklarun zevkı de tâzî ile tavşanladur (LXXI, 1)
 Kûteh çenelüdür av alamaz dimesünler
 Tâzî benim olsun koca tavşan senün olsun (CXLVIII, 2)
 Usûlüyle tutup kara kızı perde sıyırdurduk
 Hüseyîne çıkardı tâziyâne olsa bir perde (CLXVII, 2)
 Tağ üsti bana bâg ider ger yaza çıkarsam
 Tâzî gibi gel tağdaki tavşanuma değme (CLXXV, 5)
 Akrânımı eş'ârda tazî gibi hâlâ
 Çullar dil-i şeydâ (III, 5)
 Hevâyî postuna tâzî gibi çokdan oturtdılar
 Bu vâdîde gören etvârum işidenler elhânım (II, 2)
 Hiç inanılmaz efendi hele bu insâna
 Her biri dir tazıya tut kaçta gör tavşana (CLXXIX, 1)

2.25. Tavşan

Tavşan, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl karşılığı olan hayvanlardan biridir. Tarihî seyir içinde tavşan motifi, Türklerde hemen her zaman kullanılmıştır. Gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra tavşan, Türkler için bolluk ve bereketi temsil etmiştir (Çoruhlu, 1999: 82-84).

Tavşan, tazıyla birlikte metinlerde geçmiştir. Aşağıdaki beyitlerde tavşan ve tazi adeta paylaşılmaya çalışılmıştır. "Tazi gibi gel dağdaki tavşanıma dokunma, tavşan senin tazi benim" kullanımlarında tazi ve tavşanın paylaşılma önerisi dile getirilmiştir:

Kûteh çenelüdür av alamaz dimesünler
Tâzî benim olsun koca tavşan senün olsun (CXLVIII, 2)
Tağ üsti bana bâg ider ger yaza çıkarsam
Tâzî gibi gel tağdaki tavşanıma değme (CLXXV, 5)
Hiç inanılmaz efendi hele bu insâna
Her biri dir taziya tut kaça gör tavşana (CLXXIX, 1)

2.26. Sincap

Sincaplar, insanlar tarafından en fazla tanınan kemiriciler sınıfına mensup hayvanlardır. Sincap; karasal iklim şartlarına adapte olmuş kemiricilerden olup rakımı yüksek, ormanlık ve ağaçlık alanlarda görülebilmektedir. Beyitlerde sincabın kürkünün deri olarak kullanımı anlatılmıştır:

Sincab ile sansar değüldi nazarumda
Tilki-i siyeh geymede mecbûr idük evvel (CXXIX, 3)
Londura çukası geyüp Tırsî
Kürk-i sincâb n'idüğün bilmem (CXXXIX, 11)
Hep ferve-fürûşî arayanlar zağar-âsâ
Beyhûde gezer sırçalı sincâb mı kaldı (CLXXXVI, 5)

2.27. Fare/sıçan

Sıçan, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl karşılığı olan hayvanlardan biridir. Dünya üzerinde fare ve sıçanlar, hemen her bölgede bulunur. Yaşam yerini seçmede, yiyeceklere ulaşabilme durumunu göz önünde bulundurur. Fare ve sıçanlar genelde gece hareket ederler.

Beyitlerde fare ve sıçanların insana ait peynir, zahire gibi yiyeceklerle; yorgan vb. malzemeleri yediği, tahrip ettiği işlenmiştir:

Fâre yükde bu gice bir iki yorgan deldi
Kediler görmedi bir vech ile pinhân deldi (CLXXXVIII, 1)
Fâre bolı denize fâ'ide dir akıllar
Saklasak peyniri dollâba sıçan gelmez mi (CXCVI, 5)
Hâlümü sormaz ahıbbâ oldı kab-ı hal şikest
Çıkdı içinden kati çok fâre-i mühmel şikest (XXVI, 1)
Mûm yağı tamladüğundan azacık

Fâre bir kaz tüyi yelpaze yemiş (XCV, 3)
 Fıkr-i dakîka zerre sözün var mı Tırsîyâ
 Bir gice fâre deldi çuvalı taraf taraf (CVII, 5)
 Mûm yağıyla tolı çam tahtası enbâr olıcak
 Ne kadar diş biler ise viremez fâre halel (CXXVIII, 3)
 Fâre-âsâ mîr Burnazun iki mahdûmı var
 Şübhesüz burnından inmiş cân-verde görmedüm (CXXXI, 2)
 Kedi küçük olursa ana gör boz fâre gösterme
 Yılar hiç bir dahi varmaz sakın âvâre gösterme (CLXXII, 1)
 Sıçan düşerse başı yarılır konağumda
 Gelüp gören dir idi hândân murâdumca (CLXVIII, 10)
 Sıçan yirdi bütün zâd u zahîrem
 Eğer hânemde kilâr olmayaydı (Kaside I, 2)
 Burmuş sıçan kuyruğu gibi bıyıkların
 Gördüm zukâkda bir iki sürtük zen âşinâ (XI, 4)
 Bana da hâsılı ekdi didiler değdi nazar
 Yer sıçanı yedi hiç koymadı bir dâne başak (CXI, 3)
 Çıtak düğünleri olsa koşuya hâzır ol
 Sıçan tüyi harı besle yarandurıncaya dak (CXII, 11)

2.28. Vaşak

Kedigiller içersinde yer alan vaşaklar bir kedinin 5-6 katı büyüklüğündedirler. Yırtıcı hayvanlar olan vaşaklar, metinde semmur, kâkûmla birlikte zikredilmiştir.

Hem nüsha-ı dîbâce-i semmûr idük evvel
 Kâkûm u vaşakla dahi ma'mûr idük evvel (CXXIX, 2)

2.29. Fil

Fil, özellikle Budizm ile birlikte Türkler tarafından kullanılan bir sembol hâline gelmeye başlamıştır. İslâmiyetle birlikte ise güç ve hâkimiyet sembolü hâline gelmiştir (Çoruhlu, 1999: 167). Bünye açısından en güçlü hayvanlardan birisidir. Tırsî Divânı'nda filin, gücüyle bir şeyleri çekmesi yanında satranç terimi olarak kullanıldığı görülür.

Çalışdı pâreden atmağa çok o muğ-beçeyi
 Piyâde Tırsîyi fil köprisinde eyledi mât (XXIX, 5)
 Fîl çekmez gönlini ol mîr-i Burnazun hele
 Arzı yokdur rızkını belki sinek çekmek gerek (CXV, 6)

3. Böcekler

3.1. Karınca/mûr

Karıncalar ; koloniler halinde yaşayan, alışkanlıklarıyla bilinen küçük hayvanlardır. İslâmiyette ise karıca, bolluk ve bereketi sembolize eder.

Beyitte, karıncaların yaz aylarında tatlılara musallat olup kış aylarında ortada olmamaları aktarılmıştır. Tırsî, karınca yerine mûr kelimesini de kullanmıştır.

Musallatdur üşerler tathya yazın karıncalar

Kara kışın içinde yir yüzinde mûr gördün mi (Kaside: II, 2)

3.2. Çekirge

Çekirgeler, uçucu ve zıplayıcı hayvanlar kategorisinde yer alır. Çekirgenin zıplama özelliği halk arasında benzetme yollu kullanılmaktadır. Sözcüklerimizde çekirge üzerine söylenen: “Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, sonunda yakalanırsın çekirge (üçüncüsünde avucuma düşersin çekirge)” atasözü; hiçbir suçun cezasız kalmayacağını, er geç ortaya çıkacağını anlatmaktadır. Beyitte, gönlün çekirge gibi savrulurken harmana düştüğü anlatılmıştır:

Ne esdi savurdu ise hep bâd-ı hevâdur

Mânend-i çekirge dili harmane düşürdüm (CXLIII, 7)

3.3. Sümüklü böcek

Sümüklü böcekler ile salyangozlar birbirine benzese de salyangozların kabukları olması onların ayırt edici yönüdür. Geçmiş dönemlerde sümüklü böcek toplama işleminin olduğu aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

Mûm al elüne bâğçeleri durma hemân gez

Gice dolaş ördek gibi sümüklü böcek tut (XXV, 5)

3.4. Pervane

Geceleri ışığın çevresinde dönen pervanenin klasik Doğu şiirinde âşığı temsil ettiği ve muma âşık olduğu yaygın bir kabul olarak yer almaktadır. Pervanenin mum ışığı etrafında her seferinde ona daha da yaklaşarak döndükten sonra kendini alev atıp yok etmesi; sevdiğiyle yakıcı bir vuslata ermek şeklinde düşünölmüş ve bu düşünce şairler için ilham kaynağı olmuştur (Armutlu, 2010: 495).

Beyitte durmadan pervane gibi dönen bir rakibin kilisenin mumu üzerine düşme dileği dile getirilmiştir:

Ol rakib-i zışt-sûret dönmede pervâne-veş

Âkıbet bir gün düşer şem'-i kilisâ üstine (CLXXVII, 4)

3.5. Sinek

Sinekler, yüzlerce çeşidi olan hayvanlar grubuna girer. Aşağıdaki beyitlerde sineklerin at ve eşeklere musallat olması, yaz mevsiminde sineklerin artması, berber dükkânlarında sineklerin çok olması gibi

sosyal hayatı ilgilendiren konulara vurgu yapılmıştır. “Sinek avlamak, gözüne sinek gibi görünmek” deyimleri de bu bölümde yer almıştır:

Avlar sinek ricâl ü nisâsı bu demde hep
 Olur kiras zemâmı hisârun güzelliği (CXCVIII, 2)
 Uzun kulaklıdur hele merkeb didükleri
 Eşşekler atun ola sinek hep didükleri (CCII, 1)
 Dükkân-ı tehîde oturup gâhî sinek tut
 Hem cibre-i engûr ile gel yemleyerek tut (XXV, 1)
 Çehre-i menhûsumuz nûr ile itmez imtizâc
 Kim sinekler sarı zenbûr ile itmez imtizâc (XXXIII, 1)
 Yaz günleri vızlar sineği olmaya bir yer
 İsterse ahibbâ bu fakîr-hâne sineksüz (LXXXIV, 7)
 Fîl çekmez gönlini ol mîr-i Burnazun hele
 Arzı yokdur rızkını belki sinek çekmek gerek (CXV, 6)
 Bir berbere didüm ki dükkânunda sinek çok
 Kuyruk salarum didi o mânend-i sineklik (CXVI, 3)
 Sinek gibi görünmez gözlerine âşık-ı zârî
 Hemân kuyruk salar def itmek-içün durduğı yerden (CLIV, 5)

3.6. Tırtıl

Tırtıllar küçük bir yumurtadan çıkarak kelebeğe dönüşürler. Aşağıdaki beyitlerde tırtılların gül yaprağına, enginar tarlasına girmeleri olumsuz bir durum olarak aktarılmıştır. Ağaçtan toprağa düşen tırtılların ise solucan tarafından tüketildiği beyitte verilmiştir:

Çamura düşdi kaza ile ağaçdan tırtıl
 Oldı bî-çâre soğulcan ile pîç-ender-pîç (XXXIV, 4)
 Enginar tarlasına girse rakîb-i bed-nâm
 Tırtıl üşdi diyü yel gibi çekerler âlâm (CXXXV, 1)
 Diraht-i gül dibinde sen gazel tarh eyleme zîrâ
 Üşer tırtıl hazer eyle sakın bî-çâre gösterme (CLXXII, 8)

3.7. Çıyan

Çıyanlar, çıyngiller sınıfındandır ve etobur hayvanlardır. Çıyanlar, renklerine göre adlandırılırlar. Özellikle sarımtırak renkleri ve zehirli olmaları; halk arasında kötü niyetli, hain kimseleri tarif etmek için “ çıyan, sarı çıyan” şeklinde kullanılmaktadır. Beyitte sarı çıyanın isteğini yerine getirdiği belirtilmiştir:

Kenârı al gözüne biz sana du‘â iderüz
 Su kapdı karada sarı çıyan murâdumca (CLXVIII, 9)

3.8. Bit

Bitler, yaşamak ve çoğalmak için insan kanına ihtiyaç duyan asalak parazitlerdir. Olgun bir bit yaklaşık bir susam tanesi büyüklüğündedir. Bitin küçüklüğü dolayısıyla değersizliği ifade eden bir anlam çağrıştırdığı düşünülür. Sözcüğünde “bit” genellikle olumsuzluk, değersizlik, işe yaramazlık, eskilik gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerdeki “bit kadar kârı olmamak, bit kadar rağbetsiz olmak, biti yorgana düşmek” kullanımları da değersiz olmayı ifade etmektedir:

Üşündi eylemiş tahta biti yorgane düşdükçe
Emân virmez kırardum anları her yane düşdükçe (CLXXXIII, 1)
Kul olmazlardı Gürcüler ağaya
Ucında bit kadar kâr olmayaydı (Kaside: I, 37)
Kapucu Gürcü yıkdı arkumuz yok yire hem söğdi
Yanında bit kadar rağbetsüz oldum âşinâ dirken (CXLVII, 2)
Bit kadar rağbet iderlerse bana
Kapucu Gürcü Siyâvuş olayum (CXLII, 6)

3.9. Güve

Güve; kumaş, kürk gibi şeylere bulaşan çeşitli cinsten böcek ve kurtçuklara verilen ortak isimdir. Gece yaşar ve ışığa göre yön bulurlar. Beyitte çultara güve bulaşırsa zarar vereceği anlatılmıştır:

Bal suyu girse virür boza-i çavdara haleb
Güve otlarsa gelür kıymet-i çultara haleb (CXXVIII, 1)

4. Sürüngenler

4.1. Solucan

Solucan, bazı omurgasız hayvan türlerinin adıdır. Beyitlerde solucanın çoğalması, kuraklık zamanı azalması, tırtılın solucan tarafından yenmesi işlenmiştir:

Küp dibi çevre çamur olmak ile sultânım
Her tarafında zuhûr itdi soğulcan deldi (CLXXXVIII, 3)
Kuraklık olduğın hiç istemezsin
Çamurlarda soğulcan olmadun mı (CXCIX, 2)
Çamura düşdi kaza ile ağaçdan tırtıl
Oldı bî-çâre soğulcan ile pîç-ender-pîç (XXXIV, 4)

4.2. Yılan/mar

Yılanlar, ayaksız etçil sürüngenler olarak literatürde yer alır. Şamanizm’de yeraltı tanrısıyla birlikte kullanılmıştır. Hemen tüm kültürlerde kullanılan yılan sembolüne Türk kültüründe genellikle olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Günümüzde sağlık sembolü olarak yılan figürü kullanılmaya devam etmektedir. Yılanın zamanla olumlu anlamlar kazanmasında diğer kültürlerin etkisi olmuştur. 12 Hayvanlı Türk

Takvimi'nde yıl sembolü olan “yılan” Türk kültüründe pek çok halk hikâyesi ve masalının kahramanlarından biridir.

Beyitlerde “iki tane eniği mar şeklinde göstermek, yılanın kaçması” dikkat çeken kullanımlardır:

Mart içinde virür insâna Kâğıd-hâne safâ
Gör yılan kaçmış ise lalak arayana safâ (II, 1)
Burunı mîr Burnazun bir gâr şeklin gösterür
Var iki dâne eniği mâr şeklin gösterür (XLVI, 2)

4.3. Sakankur

Sakankur, Mısır'da bulunan kum kertenkelesine verilen addır. Evliya Çelebi de Seyahatnâmesi'nde “sakankur” hakkında bilgi vermiştir. Kolyoz balığının sakankur ile uyum sağlayamayacağı beyitte aktarılmıştır:

Kanda baksan büsbütün ahvâl-i âlem böyledür
Mâhî-i kolyoz sakankur ile itmez imtizâc (XXXIII, 2)

5. Suda yaşayanlar

5.1. Lüfer

Vücutları uzun, ağızları iri, dişleri sivri ve güçlü olan bir balık türüdür. Edebiyatımızda pek çok şiire konu olan lüfer; genellikle denizlerin, boğazların efendisi olarak kabul edilmiştir. Lüferin pişirilme şekli (tavası) ve yakalanma tarzının ele alındığı beyitlerde lüferin değeri öne çıkarılmıştır:

Bu bahr-i bî-kerânun cevri çok balık zemânında
Düzensüz hiç çekilmez olsa ger anda lüfer peydâ (XII, 9)
Tırsîyâ uskumrı dolması ile
Lüferün bana tavası hoş gelür (LI, 9)
Lüfer gibi düzen ile elüne girdüğü dem
Sıkup sızurdu o dil-ber sulandırıncaya dak (CXII, 7)

5.2. Kurbağa

Kurbağalar suda ve karada yaşayan hayvanlar familyasındandır. Mitolojide kurbağa, yeniden doğuş döngüsü ve doğurganlık simgesidir.

Beyitte su kurbağası tabiriyle bir kurbağa cinsi ifade edilmiştir. Su kurbağasının sesinin fazla çıkmasına da gönderme yapılmıştır:

Şihne-âsâ basdı hengâm-ı sefer didükçe ben
Kurbağa-yı su gibi Türkî âgâz eyler bana (V, 3)

5.3. Çiroz

Çiroz, uskumru ve mersinbalığının tuzlanarak güneşte kurutulmasıyla yapılan bir yiyecektir. Argoda zayıf kişileri tasvir etmek için de kullanılmaktadır.

Beyitlerde “şâir-i çiroz” denilerek kuruluk ve zayıflık ifade edilirken, uskumru mevsiminde çiroz olması mevsimin değerini bilmemek olarak işlenmiştir.

Ey şâ'ir-i çiroz hazer it kim balıkçıyân
Bahr-i hünerde itmeyeler bir düzen sana (XIII, 2)
Uskumru mevsiminde bir düzene sataşdı
Oldı çiroz bu Tırsî ağyâre kaldı talyan (CLX, 5)

5.4. Uskumru

Uskumru, kolyoza benzeyen ve sürüler hâlinde dolaşan göçmen bir balıktır. Edebiyatımızda sıkça kullanılan sembollerden biridir.

Beyitlerde “uskumrunun dolma şeklinde yapılışı, avlanma mevsiminin olduğu” aktarılmıştır:

Tırsîyâ uskumru dolması ile
Lüferün bana tavası hoş gelür (LI, 9)
Uskumru mevsiminde bir düzene sataşdı
Oldı çiroz bu Tırsî ağyâre kaldı talyan (CLX, 5)

5.5. Kolyoz

Kolyoz balığı, uskumru ile benzer özellikler taşır. Bu iki balığı birbirinden ayıran en önemli özellik göz boyutlarıdır. Uskumrunun gözleri küçükken, kolyozun gözleri kocamandır.

Beyitte kolyoz balığının sakankur ile uyum sağlamayacağı belirtilmiştir:

Kanda baksan büsbütün ahvâl-i âlem böyledür
Mâhî-i kolyoz sakankur ile itmez imtizâc (XXXIII, 2)

5.6. Istakoz

Istakoz denizlerde yaşayan; mavi, yeşil, kahverengi gibi renkleri bulunan kabuklulardandır. Halk arasında güneşten kızarmış insanları tarif için “istakoz gibi” tâbiri kullanılmaktadır.

Tırsî Dîvânı'nda balıkla ilgili ciddi bir kültür birikimi yer alır. Beyitlerde istakoz; salatasının yapılması, midyeyle yenmesi, izmaridle kavgası işlenmiştir:

Kurıçesme benüm bî-akl u ser-hoş oldığum yerdür
Yanumda ıstakoz midye çağanoz hep berâberdür (LVI, 1)
Rakîb-âsâ takılmış ıstakozu deng-i çakşıra
O uçkurlar ki dil-berde miyân-ı mûya bağlanmış (XCIII, 4)
Enginarı sebzelerün hepsine tercîh idene

Istakoz u midye ile havyar o nâ-şâde gerek (CXIX, 2)
 Zib-i meclis istakoz sallutası ile böcek
 Öyle yapdur kim sana kestaneler reşk eylesün (CLVI, 4)
 Salluta ider istakozı ehl-i bezm hep
 Kör tâl'i kuliyuz ise bir dâne mi çıkdı (CCV, 4)
 İzmaridle istakozun bilmezüz gavgâsı ne
 Her biri nakl olmak ister Laz karı sahbâsına
 Boza-nûşâna bu denlü nâz u istiğnâsı ne
 Didiler düş-nâm idermiş âşık-ı şeydâsına
 Bed-zebânlık hiç yakışmaz ol mehün sîmâsına (II, 1)
 Balık ile eyledüm tahmise Tırsî ibtidâ'
 Istakoz sallutasına cânımı itdüm fedâ
 Eyledi elfazuma tahsînler bay u gedâ
 Âsımâ mîr-i sühandur şakir-i şîrîn edâ
 Reşk ider erbâb-ı dâniş şî'rîne inşâsına (II, 6)

5.7. Midye

Midye, birbirine eklemiş iki parçalı kabukları olan omurgasız bir deniz hayvanıdır.

Beyitlerde midye; istakozla birlikte zikredilmiş ve midye dolmasının lezzetli olduğu hissettirilmiştir. İlginç bir benzetme olarak “midye gözlü” adlandırması kullanılmıştır.

Kurıçesme benüm bî-akl u ser-hoş olduğum yerdür
 Yanumda istakoz midye çağanoz hep berâberdür (LVI, 1)
 Enginarı sebzelerün hepsine tercîh idene
 Istakoz u midye ile havyar o nâ-şâde gerek (CXIX, 2)
 Midye gözlü turfe sözlü bir rakîbe mâ'ilüm
 Hâna gider her zemân yahnî kapanumdur benüm (CXL, 2)
 Bezm-i meyi gördüm hele mersin balığıyla
 Midye pilavın zâhid-i nâ-dâne düşürdüm (CXLIII, 3)

5.8. Çağanoz

Çağanoz; çingene yengeci denen, kayalıklarda yaşayan, portakal rengi veya yeşil renkte olan bir tür yengeçtir. Halk arasında “eğri, büğrü” anlamında “çağanoz gibi” tâbiri de kullanılmaktadır. Bu deniz canlısı beyitte istakoz ve midyeyle birlikte yer almıştır.

Kurıçesme benüm bî-akl u ser-hoş olduğum yerdür
 Yanumda istakoz midye çağanoz hep berâberdür (LVI, 1)

5.9. Mersin balığı

Genellikle Akdeniz'de bulunan büyük ve lezzetli bir balıktır. Mersin balığının en önemli özelliği, yumurtasının dünyanın en pahalı siyah havyarı olmasıdır. Kısacası gerek yumurtası gerekse eti dolayısıyla kıymetli balık türlerinden biridir.

Beyitlerde Tırsî, mersin balığının lezzetli olduğunu vurgulamıştır:

Bezm-i meyi gördüm hele mersin balığıyla
Midye pilavın zâhid-i nâ-dâne düşürdüm (CXLIII, 3)
Bezminde nukl-i çorba-i işkenbe yidür hep
Mersin balığıyla içür oğlana müselles (XXX, 7)

5.10. Palamud

Palamut; sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, kemikli bir balık türüdür. Yazın Karadeniz'de kışın Marmara'da yaşayan göçmen bir balıktır. Kestane, çingene gibi türleri vardır.

Beyitte Tırsî, arkasında sepetle palamut götüren bir hamal görünce; " Tatlı bir şey gördüm." diyerek olayı tanımlamıştır.

Geçerken bal kapanından bu kış bir tatlı şey gördüm
Palamud arkasında buzda bir dâne hamâl kaydı (CXC, 5)

5.11. İzmarid

İzmarid, sıcak denizlerin dibe yakın yerlerinde yaşayan, sırtı dikenli bir balık türüdür. İzmarit balığının en önemli özelliklerinden biri sadece gündüz avlanmasıdır.

İzmaridle ıstakozun bilmezüz gavğası ne
Her biri nakl olmak ister Laz karı sahbâsına
Boza-nûşâna bu denlü nâz u istiğnâsı ne
Didiler düş-nâm idermiş âşık-ı şeydâsına
Bed-zebânlık hiç yakışmaz ol mehün sîmâsına (II, 1)

Sonuç

18. yüzyıl şâirlerinden olan Tırsî'nin Dîvânı 224 manzume (Yılmaz, 2017:7) den oluşmaktadır. Bu manzumelerde sosyal hayata dâhil olan her şeyi bulmak mümkündür. Anlatımında alaycı bir üslup kullanan Tırsî'nin, şiirlerinde aşka yer vermediği bunun yerini hayvanlar ve yemek adlarının aldığı görülmektedir.

Tırsî, Dîvânı'nın temelini oluşturan mizah unsurlarını kurgularken hayvan adlarından oldukça fazla yararlanmıştır. Hayvan adları "Dîvân"da, genellikle benzetme yoluyla kullanılmıştır. Bazen de tarihteki olaylara telmih için hayvan adlarının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: Tırsî, delilere telmihte bulunarak "kartal" motifini kullanmıştır.

Dîvânda benzer amaçlarla kullanılmış toplam “282” adet hayvan adı mevcuttur. Bu hayvan adları çalışmamızda temel olarak “Kuşlar, Dört Ayaklılar, Böcekler, Sürüngenler ve Suda Yaşayanlar” başlıkları altında tasnif edilmiştir. Dîvânda kullanılan toplam “282” adet hayvan adının “186” sını “Dört Ayaklılar” başlığı altında tasnif edilen hayvan adları oluşturmaktadır. “Kuşlar” başlığı altında “16” farklı kuş adı yer almaktadır. Bu adların kullanım sıklığı incelendiğinde Tırsî'nin kuş adı olarak en çok “bübül”ü kullandığı görülmektedir. “Böcekler” başlığı altında “9” farklı hayvan adı kullanılmıştır. Bu adlar arasında sıklık derecesi en yüksek olan ise “sinek”tir. “Suda Yaşayanlar” başlığı altında ise “11” farklı adlandırma kullanılmış olup sıklık derecesi en yüksek olan adlandırma “ıstakoz” dur. Tırsî Dîvânı'nda hayvan adları açısından en az adı barındıran başlık “Sürüngenler”dir. Bu başlık altında “3” farklı hayvan adı kullanılmıştır. Sıklık derecesi en yüksek adlandırma ise “solucan” dır.

Tırsî'nin en çok kullandığı adlar en geniş familya olan “Dört Ayaklılar” sınıfına aittir. Bu başlık altında “29” farklı hayvan adı yer almaktadır. Kullanım sıklığı açısından en çok tercih edilen hayvan adı “eşek”tir. Bu da göstermektedir ki Tırsî, şiirlerinde mizahî açıdan en çok; sosyal hayatta varolan, halk tarafından bilinip vasıta işleviyle kullanılan hayvanları tercih etmiştir.

Dîvânındaki hayvan adlarının kullanımında, Türk kültüründeki atasözü ve deyimlerden bunun yanında da argodan yararlanan şâir , zengin bir sözvarlığını şiirlerine taşımıştır.

Tırsî Dîvânı, hayvan adları bakımından incelendiğinde hem zengin bir sözvarlığı hem de artık kullanımdan düşmüş adlandırmalar (örneğin: sakankur, gurgur...) tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu tespitler Türk dilindeki adların ve ad verme geleneğinin şiir diline nasıl yansıdığının; şâirlerin hayâl dünyalarını ve mizahî sözvarlığıyla nasıl birleştirdiklerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abik, A. D. (2009), “Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları”. *Journal Of Turkish Studies Festschrift In Honor Of Cem Dilçin I*, Harvard, Volume 33/1, 1-32.
- Akalın, L. S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- And, M., (1998). “Minyatürde Kuş Dünyası”, *Art Decor*, (58). s. 88-90.
- Armutlu, S. (2010). “Şem’ u Pervâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: C: 10.
- Aslan, M. (2019). Tırsî Dîvânında Çingene. *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Number: 7, s. 29-35.
- Bardakoğlu, A. (2002). “Köpek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 26, s. 251-252.
- Bozkaplan, Ş.,A. (2007), “Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 2/4 Fall*,S. 1110-1118.
- Buran, A. (1991). Yunusta Hayvan Adları ve Fonksiyonları. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimleri)*, S: 2, s.117-131.
- Çeneli, İ. (1975), “Dîvânü Lûgat-It-Türk'te Hayvan Adları”. *Türk Kültürü Araştırmaları, 1973-1975, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.*,Ankara, S. 99-122.
- Çoruhlu, Y. (1995), *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Seyran Kitap, İstanbul.; Buran, Ahmet (1991). Yunusta Hayvan Adları ve Fonksiyonları, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimleri)*, S: 2, s.117-131.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

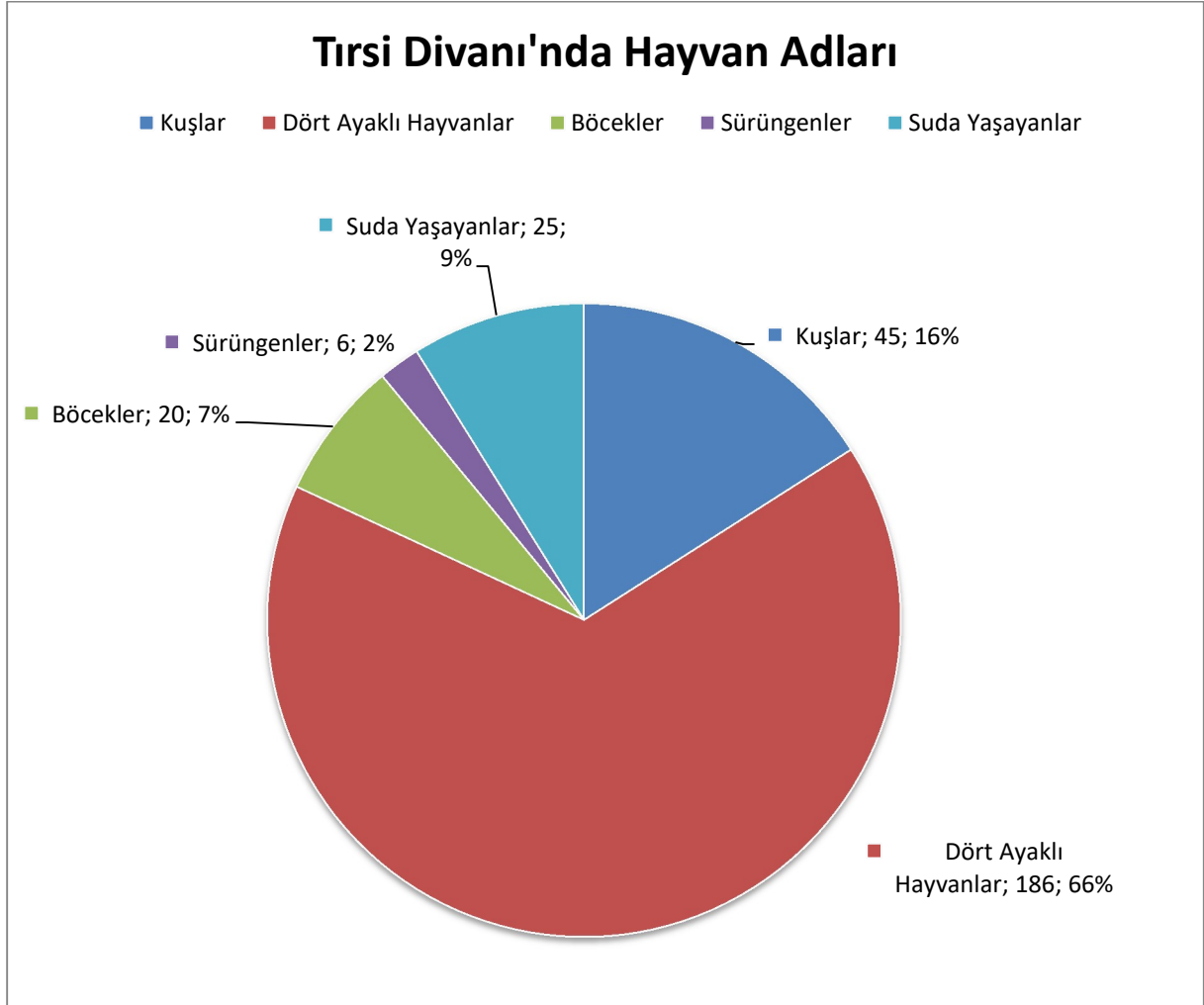
- Demirsoy, A. (1995). Yaşamın Temel Kuralları, Genel Biyoloji/Genel Zooloji. Cilt-I, Kısım-I. Meteksan A.Ş. Baskı Tesisleri, 6. Baskı, Ankara.
- Devellioğlu, F. (1999). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, D.M. (1996). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: 11. Baskı.
- Durkaya, H. (2010). Fehîm Kadîm Dîvânı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:3, S:15, s. 1-15.
- Gökyay, O. Ş. (1993). "Cönk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). İstanbul: C: 8.
- Gülşen, H. (2013). "Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme". Akademik Bakış Dergisi S. 39.
- Karakurt, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü. (E-Kitap).
- Kurnaz, C. (1992). "Bülbül", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). İstanbul: C: 6.
- Mert, O. (2007), "Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri". Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu, 21-23 Mayıs 2007, Almatı, S. 297-312.
- Özkartal, M., (2012). "Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)". Milli Folklor, (94), s.58-71.
- Roux, J., P., (2005), Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar. Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Tanyolaç, Jülide ve Tanyolaç, Turgut (2008). Genel Zooloji. Hatiboğlu Yayınevi, 7. Basım, Ankara.
- Tokyürekli, H., (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları". Tübar, S: Xxxiii, S.221-281.
- Yılmaz, K., (2017). İbrahim Tırsî ve Dîvânı, Ankara: (E-Kitap).

İnternet Kaynakları

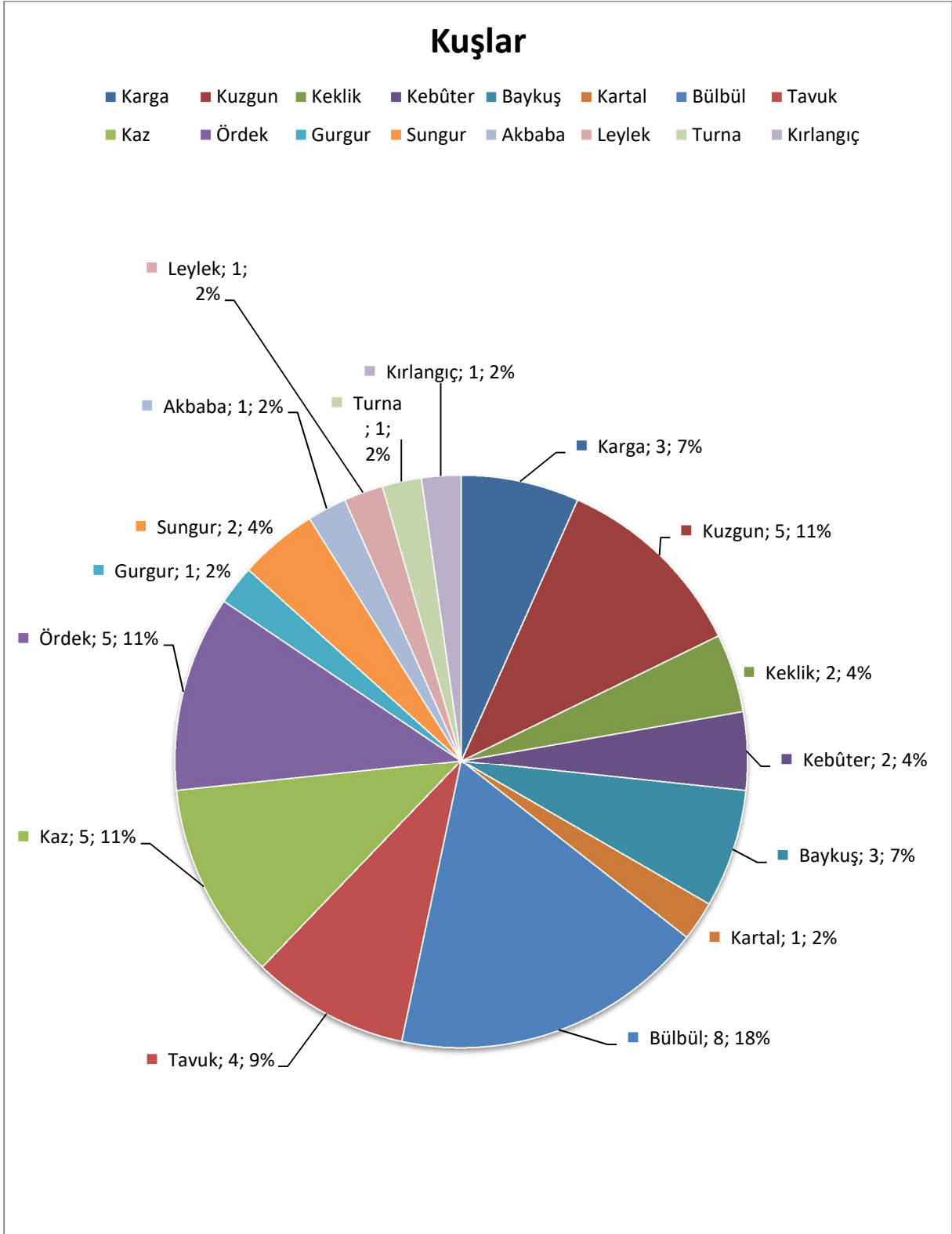
<https://sozluk.gov.tr/>

EKLER

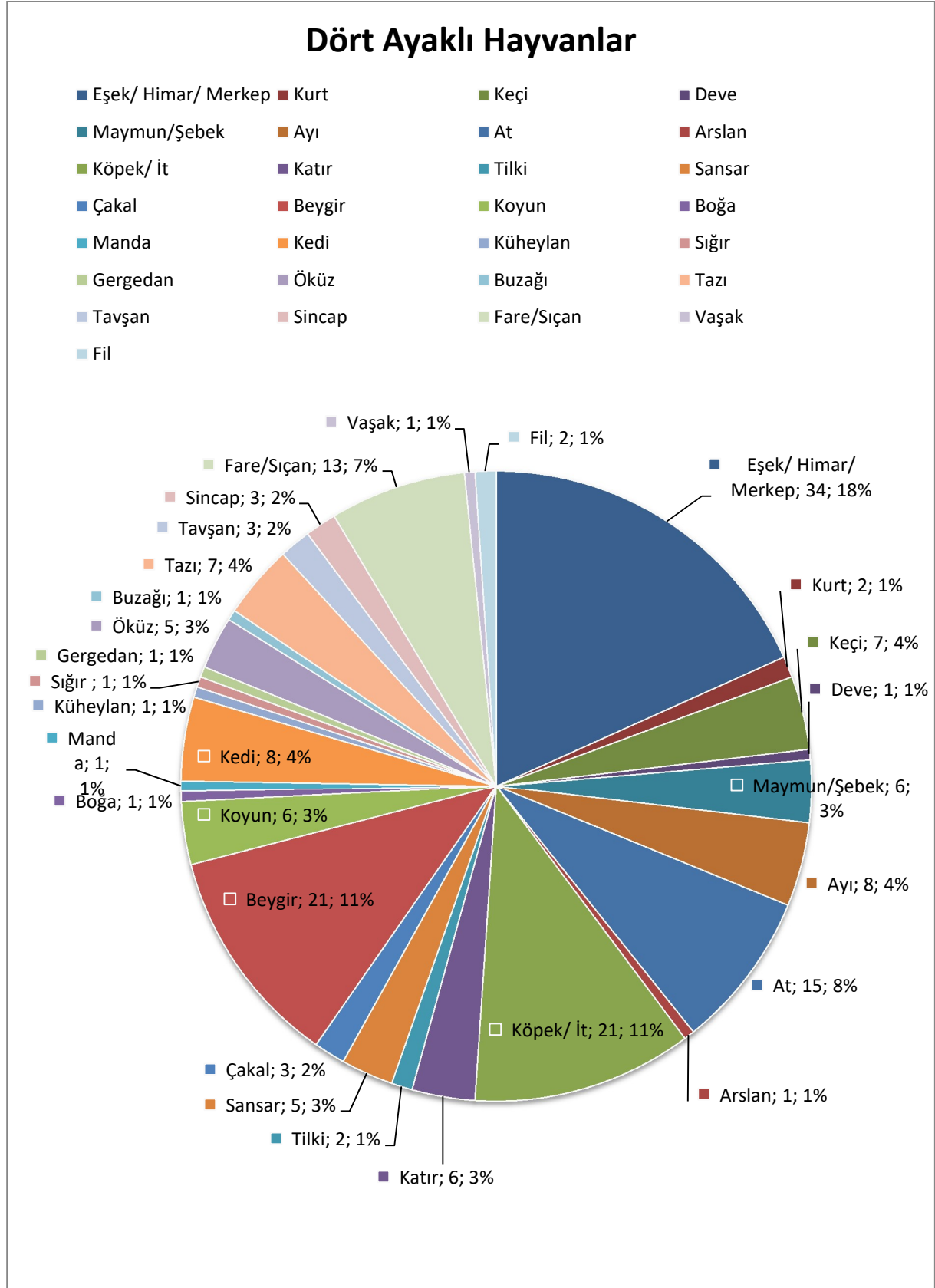
Grafik 1

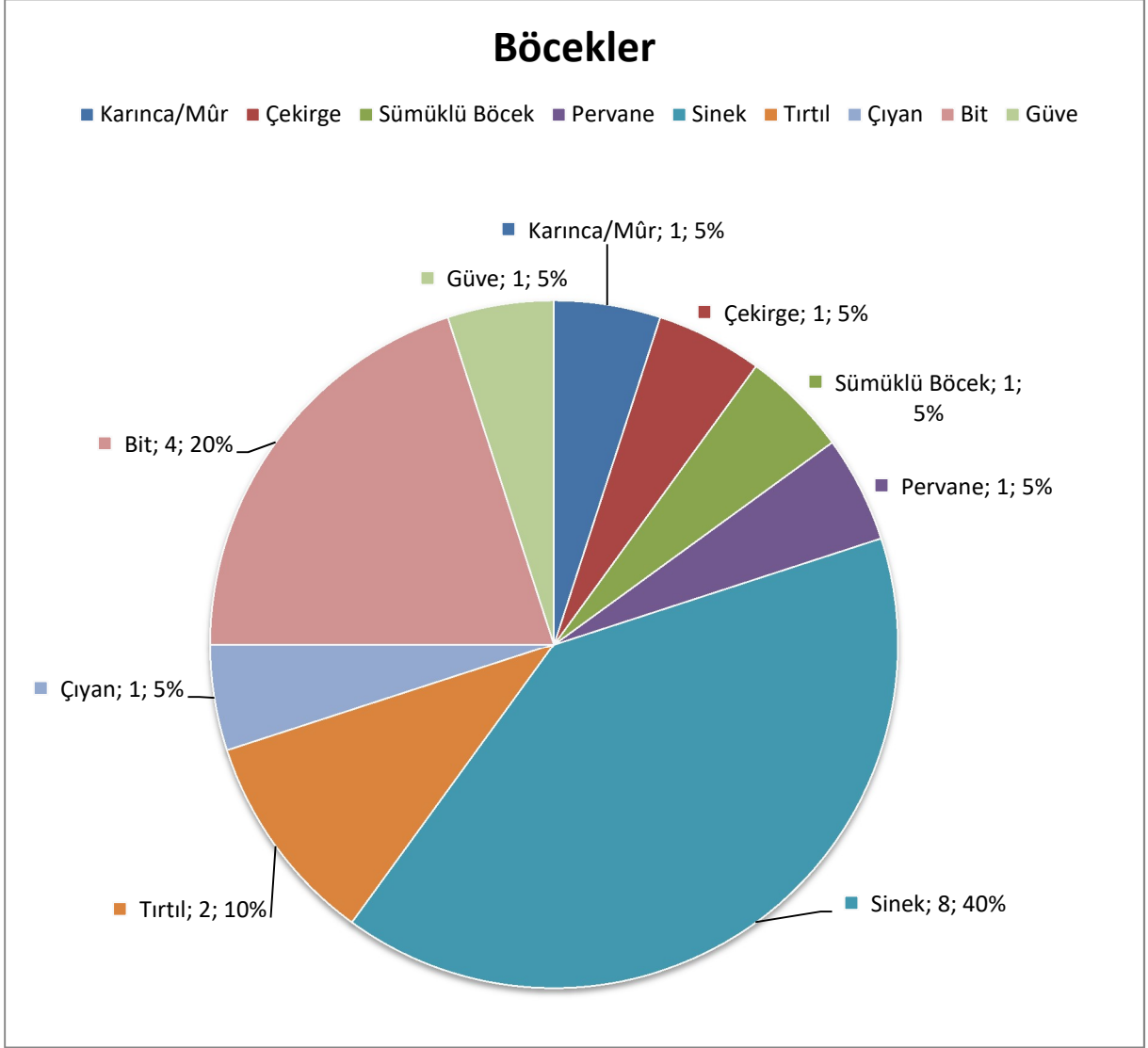
Grafik 2

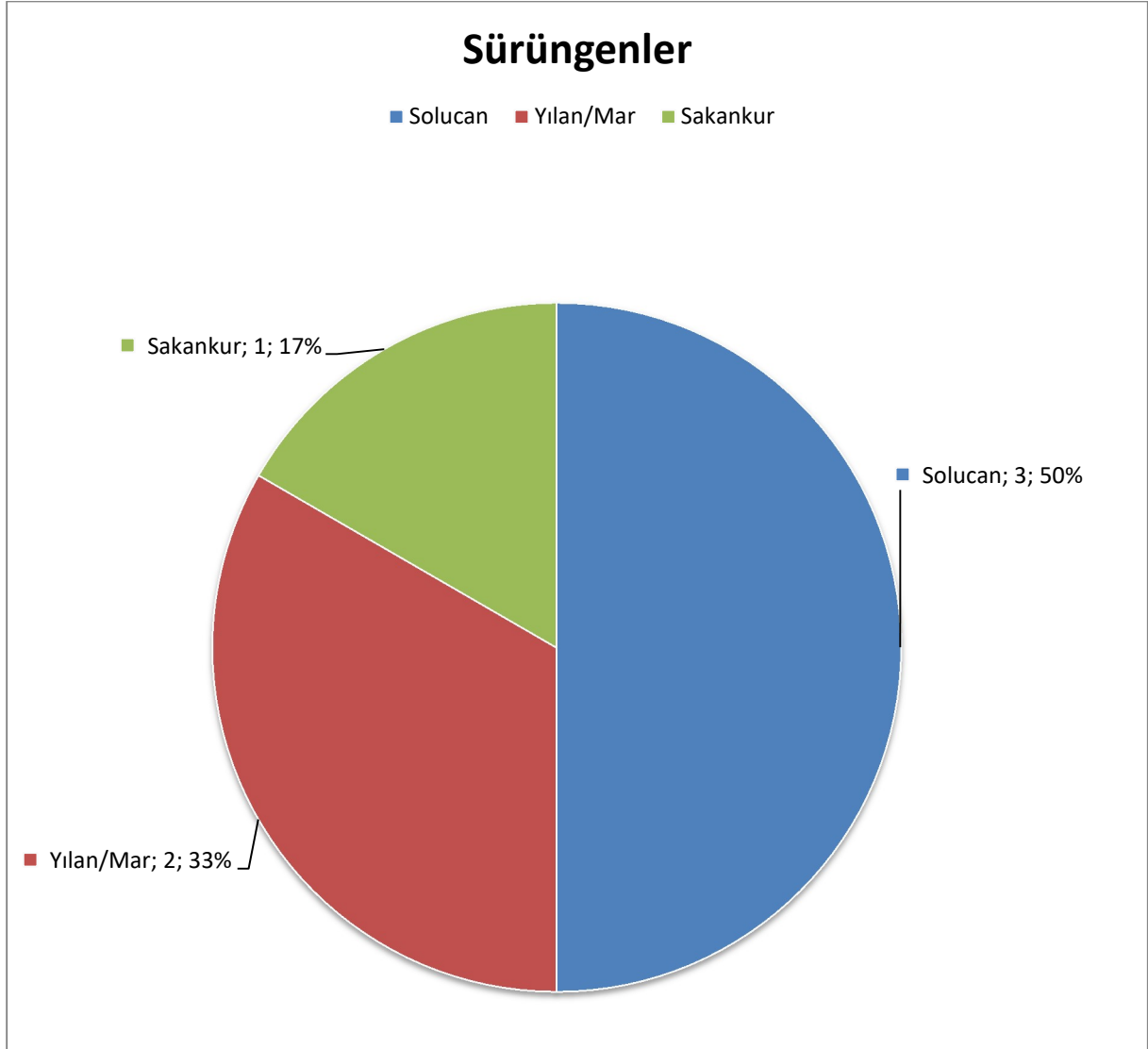
Grafik 3

Grafik 4

Grafik 5

Grafik 6

